देवळांचा धर्म आणि धर्माचीं देवळें

प्रबोधनकार ठाकरे

संपादन : गंगाधर बनबरे

प्रस्तावना

देवळांचा धर्म आणि धर्माचा धंदा

दिनकरराव जवळकरांच्या अत्यंत गाजलेल्या 'देशाचे दुष्मन' या १९२५ साली प्रसिद्ध झालेल्या पुस्तकानंतर दुसऱ्याच वर्षी १९२६ मध्ये प्रबोधनकार ठाकरे यांचे 'देवळांचा धर्म आणि धर्माचीं देवळें' हे घणाघाती पुस्तक प्रकाशित झाले. नारायण प्रभाकर वैद्य हे प्रकाशक होते. जवळकरांप्रमाणेच प्रबोधनकार हे सत्यशोधक होते. महात्मा फुले यांच्या विचारकार्याचा त्यांच्यावर प्रभाव होता. अत्यंत परखड भाषेत प्रबोधनकारांनी आपली मते मांडली आहेत. हिंदू धर्माच्या ऱ्हासाला कोणती व्यवस्था कारणीभूत आहे. जातवाद, अस्पृश्यता, पुरोहितशाही धर्माच्या व देवळाच्या नावावर होणारे अत्याचार, शोषण याची चिकित्सा अत्यंत तर्ककठोरपणे व जहाल शब्दांत त्यांनी केली आहे.

१९९७ साली महाराष्ट्र सरकारने साहित्य संस्कृती मंडळाच्या माध्यमातून प्रबोधनकार ठाकरे समग्र वाङ्मय पाच खंडांत प्रकाशित केले. त्यातील 'हिंदुत्व' या चौथ्या खंडात हे पुस्तक छापले आहे. शासनाने प्रबोधनकारांचे साहित्य लोकांना उपलब्ध करून चांगले काम केले आहे. १७ सप्टेंबर, १८८५ रोजी केशव सीताराम ठाकरे यांचा जन्म पनवेल येथे झाला तर मृत्यू २० नोव्हेंबर १९७३. त्यांना ८८ वर्षांचे आयुष्य लाभले. प्रबोधन हे नियतकालिक त्यांनी चालवले. यातून भटशाही व विषमता यावर प्रहार केला. संबंध आयुष्य त्यांनी लेखन, वाचन, प्रबोधन यासाठीच खर्च केले. प्रबोधनकार ठाकरे ही त्यांची ओळख यथार्थ आहे. प्रबोधनकारांनी या पुस्तकात देवळाच्या निर्मितीचा इतिहास सांगितला आहे. संस्कृतीच्या विविध टप्प्यावर होणाऱ्या बदलाची नोंद घेताना देऊळ संस्कृतीवर प्रकाश टाकला आहे. देवळे व त्याची निर्मिती कशी झाली. त्याचा मूळ हेतू काय होता. ही देवळे लोभी पुरोहितांच्या ताब्यात गेल्यावर शोषणाची केंद्रे कशी बनली. स्वार्थाचा बाजार मांडून धर्माचाही धंदा बनवला होता. यामुळे मूळ धर्मविचार बाजूला पडला. लोककल्याणाचा हेतू संपला. पुरोहितांनी देवळाच्या मागून केलेल्या कूकर्माची अत्यंत तर्कशुद्ध व कठोर शब्दांत चिकित्सा केली. भिक्षुकशाहीवर कोरडे ओढले आहेत.

हिंदुत्व व धर्माच्या नावाखाली पुरोहित बहुजनांचे हजारो वर्षांपासून शोषण करीत आहेत. त्यांचे शोषणाचे आश्र्यस्थान म्हणजे देऊळ झाले आहे. सतत देवळे निर्माण होत आहेत. ही देवळे बहुजनांच्याच पैशातून व श्रमातून निर्माण होतात. एकदा का देऊळ निर्माण झाले की ते पुरोहिताच्या ताब्यात जाते. त्याठिकाणी बहुजनांच्या शिक्षण, प्रबोधनाचा विचार बाजूला पडतो व दैववाद व भटशाहीतून गुलामीचे तत्त्वज्ञान रुजवले जाते. याचा आलेख प्रबोधनकारांनी मांडला आहे. देवळे लोभी पुरोहितांच्या ताब्यात जाण्यापूर्वी ज्ञानप्रसाराची केंद्रे होती. माहिती व संपर्काचे ठिकाण होते. कल्याणकारी धर्मविचाराचा प्रचार-प्रसार होत होता. अस्पृश्यता, जातिभेद, लिंगभेद यामुळे याला खीळ बसली. पुढे देवांच्या आडून पुरोहितांचा स्वार्थ बोकाळला. त्यासाठी पुरोहितमुक्त देऊळ करावे लागेल. बहुजनातील शिकलेली नवश्रीमंत माणसे अज्ञान व अंधश्रद्धेपोटी लाखो रुपये मंदिरासाठी खर्च करीत आहेत. महात्मा फुले, शाहू महाराज, महाराजा सयाजीराव गायकवाड, कर्मवीर भाऊराव पाटील, डॉ. पंजाबराव देशमुख आदी महामानवांनी शाळाऐवजी देवळे बांधली असती तर बहुजन समाजाला शिक्षण मिळाले असते का? याचा विचार करावा. शिक्षण ही खरी आजची गरज आहे. नव्या जगात ज्ञानाशिवाय माणसाला कसलेही अस्तित्व नाही. कोणताही धर्मविचार हा माणसाच्या प्रगतीच्या आड येत असेल. शोषण व भेदाचे समर्थन करीत असेल त्याची चिकित्सा करून तो नाकारण्याची गरज आहे.

'पुरोहितवर्गवर्चस्व व भारताचा सामाजिक इतिहास' या ग्रंथात डॉ. सुमंत मुरंजन यांनी म्हटले आहे, "धर्म आणि पुरोहित या संस्थांचा उगम प्राचीन मानवाला अदृश्य शक्तीबद्दल वाटणारे भय आणि पुण्यबुद्धी यात असतो. यामुळे जी नागवणूक इतर क्षेत्रांत बहुतांशी पाशवी शिरजोरीवर चालत असते. ती धार्मिक क्षेत्रात मानसिक शिरजोरीवरच पुरोहित वर्गास साधावी लागते. इतिहासाचा निर्वाळा मात्र असा दिसतो की, शारीरिक गुलामगिरी व मानसिक गुलामगिरी या दोहोंमध्ये मानसिक गुलामगिरीच जास्त अभेद्य व शाश्वत असते."

"इतर धर्मासारखा हिंदुधर्माला एकमेव धर्मसंस्थापक अथवा ईश्वरी प्रेषित नाही आणि म्हणूनच की काय एकमेव प्रमाण असा पवित्र ग्रंथही नाही. इतर धर्मात धर्मसंस्थापकाच्या वा पवित्र ग्रंथांच्या खऱ्या व काल्पनिक वचनांमुळे पुरोहितांच्या व्यवसाय व्यापारास जशा आपोआप मर्यादा पडल्या आहेत तशा त-हेची हिंदू पुरोहित ब्राह्मणांची कुचंबना कधीच झालेली नाही. याचा

परिणाम जो व्हायचा तोच झाला. रोटीबंद व बेटीबंद पुरोहितजातींच्या प्राबल्यास व स्वार्थास परिस्थितीप्रमाणे ज्या कल्पना पोषक होत्या त्या धर्म म्हणून रूढ झाल्या. विरोधी कल्पना रूजू शकल्या नाहीत अथवा पाखंड म्हणून उपेक्षिल्या गेल्या." त्यामुळे हिंदू पुरोहितशाहीने नागवणुकीचे धार्मिक तंत्र विकसित केले. शोषण व नागवणुकीला मर्यादा उरली नाही. यासाठी देवळांचा उपयोग केला गेला. यात धर्मभोळ्या बहुजनांचा बळी गेला व जात आहे. साने गुरुजींनी पंढरपूरचे विठ्ठल मंदिर दलितांसाठी खुले व्हावे म्हणून उपोषण केले होते. त्यावेळी सेनापती बापट, भाई माधवराव बागल यांच्याकडे गेले व त्यांनी सानेगुरुजींनी सुरू केलेल्या मंदिर प्रवेशासाठीच्या आंदोलनाला भाईंनी पाठिंबा द्यावा अशी विनंती केली. त्यावेळी भाई माधवराव बागल बापटांना म्हणाले, मंदिर दलितांसाठी मुक्त करण्याअगोदर विठ्ठल बडवेमुक्त करा. केवळ मंदिर दलितांना खुले करून चालणार नाही तर प्रथम ते भट पुरोहितांच्या तावडीतून मुक्त करावे लागेल. अन्यथा मंदिर दलितांना खुले होईल व मंदिरात न जाणारा दलित समाज आयताच पुरोहितांच्या जाळ्यात सापडेल. म्हणूनच गाडगे महाराज म्हणतात, देवळात देव नाही तर... पुजाऱ्याचे पोट असते. 'तिर्थी धोंडा पाणी । देव रोकडा सज्जनी' ही संत तुकारामांची भूमिका आहे. मुस्लीम आक्रमकांनी देवळे पाडली. मूर्ती तोडल्या असा सतत प्रचार केला जातो.

यातून हिंदू-मुस्लिमांचे धार्मिक ध्रुवीकरण होते. समाजात धार्मिक तणाव निर्माण होऊन दंगली घडताना दिसतात. यातून पुरोहितशाहीला बळकटी मिळते. अपवाद वगळता मंदिर लुटीची कारणे धार्मिकतेपेक्षा आर्थिक जास्त आहेत. महंमद गझनीने सोमनाथाचे मंदिर अनेकदा लुटले. याचे कारण त्या मंदिरात दडवलेली संपत्ती होय. भट-पुरोहितांनी अमाप संपत्ती त्यावेळी मंदिरात साठवलेली होती. ही संपत्ती लुटण्यासाठी आक्रमकांनी मंदिरे लुटली. आजही तिरुपती, सिद्धीविनायक, शिर्डी वा इतर मठ-मंदिरात अमाप संपत्ती आहे. लोकांनी ती श्रद्धेपोटी दान केलेली आहे. पैगंबराच्या जन्माअगोदर आठशे वर्षांपूर्वी कौटिल्याने राजाने देवळातील संपत्तीचे अपहरण कसे करावे हे लिहून ठेवले आहे. काश्मीरचा राजा हर्षदेव याने मंदिरे लुटण्याकरिता 'देवोत्पाटण' खातेच काढले होते. देवळे लुटणे, मूर्ती वितळवणे हा त्या खात्याचा कारभार होता. उत्तर पेशवाईत दुसऱ्या बाजीरावांच्या काळात इ.स. १७७०-७१ मध्ये पेशव्यांचे सरदार त्र्यंबक पेठे याने मेलकोटा येथील रामानुजाचार्यांचा मठ लुटला. १७७५ मध्ये हरिपंताच्या सैन्याने व १७९१ मध्ये पटवर्धनाने शृंगेरीचा मठ लुटला. या सर्वांमागे मंदिरातील अर्थशास्त्र व संपत्ती हे कारण होते.

राजर्षी शाहू महाराजांनी एक महत्त्वाची गोष्ट केली. देवस्थानचे उत्पन्न शिक्षणाच्या कार्यासाठी खर्च करण्याचा कायदा केला. पुरोहित देवस्थानच्या व देवळाच्या उत्पन्नावर पुष्ट होत होते व जनतेवर अन्याय करीत होते. देवळातील जनतेचा पवित्र पैसा शिक्षणासारख्या पवित्र कार्यासाठी खर्च करण्याचा शाहू राजांचा निर्णय अत्यंत क्रांतिकारी होता. आजच्या लोकशाहीलाही तो मार्गदर्शक आहे. देवस्थानचे उत्पन्न शिक्षणासाठी वापरताना शाहू महाराजांनी धर्म पाहिला नाही. मुसलमान बोर्डिंगलाही दर्याचे उत्पन्न जोडून दिले. हीच प्रथा त्यांनी सर्वधर्माकरिता राबवली. मुसलमान बोर्डिंगला दिलेल्या देवस्थानच्या उत्पन्नातून भवानी देवीच्या मंदिराचा तेलवातीचा खर्च करायचा अशी पद्धत होती. त्यामुळे हिंदू- मुस्लीम संघर्ष कोल्हापुरात कधीच निर्माण झाला नाही.

"सर्व देवस्थाने व पवित्रस्थळे यांचे विश्वस्त सरकार हे आहे. देवस्थाने व तीर्थक्षेत्रे यांची व्यवस्था पाहणे व आर्थिक नियोजन करणे हा सरकारचा हक्क आहे. असा कायदा ९ जुलै १९१७ रोजी शाहू महाराजांनी केला. राजाज्ञेनुसार दरबारने देवस्थानांसबंधीचे सर्व जबाबदारी स्वीकारली व देवस्थानचा कारभार पाहण्यासाठी देवस्थान मंडळाची स्थापना केली. या स्थित्यंतरामुळे आजवरच्या पुजारी वगैरे देवस्थान मिळकतीच्या वहिवाटदारांवर सरकारचे मुनीम या नात्याने काम करण्याची पाळी आली. दरबारच्या देवस्थान खात्याने देवस्थानांच्या जमाखर्चाचे अंदाजपत्रक तयार केले. त्याचप्रमाणे देवळांच्या विकासाचा आराखडाही तयार केला. देवांच्या पूजाअर्चा आणि देवस्थानची देखभाल व त्यांचा संकल्पित विकास यासंबंधीचा खर्च वजा जाता वीस हजार रुपये शिल्लकीचे ते अंदाजपत्रक होते. ही शिल्लक रक्कम शाहू राजांनी सक्तीचे शिक्षण योजनेकडे वळविली. एवढ्याने भागणार नव्हते म्हणून दरबाराने दरसाल एक लाख रुपयांची जादा तरतूद केली. गावातील सार्वजनिक देवालयांचा विस्तार देवालयाच्या दोन्ही बाजूंस दोन पडव्या काढून करायचे ठरविले. उजवीकडील पडवी शाळेसाठी आणि डावीकडील पडवी भक्तांसाठी पैसा व जागा यांचा प्रश्न शाहू महाराजांनी सोडवला व बहुजनांना शिक्षण दिले." (राजर्षी शाहू राजा व माणूस - कृ. गो. सूर्यवंशी)

डॉ. भाऊसाहेब पंजाबराव देशमुखांनी १९३२ साली वऱ्हाडच्या कायदे कौन्सिल समोर 'हिंदू देवस्थान संपत्ती बिल' (Hindu Endowment Bill) आणले होते. समाजाचे परिवर्तन शासकीय कायद्याच्या मदतीने करण्याचा भाऊसाहेबांचा मानस होता. प्रांतातील सारी देवस्थाने शासकीय

नियंत्रणाखाली आणून त्याच्या संपत्तीचा उपयोग प्रजेच्या शिक्षण कार्यासाठी करावा असा या बिलाचा प्रमुख उद्देश होता. शिक्षण ही सामाजिक परिवर्तनासाठी प्राथमिक गरज आहे. शिक्षण मिळाले म्हणजे बदल होईल. अज्ञान दूर होईल हे सभागृहास भाऊसाहेबांनी पटवून दिले. विधेयक मंजूर होते असे दिसताच भट-पुरोहितांनी हे विधेयक लोकांसमोर टाकण्याचा डाव खेळला. त्यास भाऊसाहेबांचा विरोध होता. भारतातील सर्वसामान्य माणूस हा देवभोळा, धर्मभोळा, श्रद्धाळू व भटांच्या पूर्ण गुलामीत गेलेला आहे. याची जाणीव पंजाबरावांना होती. ज्यांच्या उद्धारासाठी हे सारे प्रयत्न करत आहोत तेच यास विरोध करून आपणास शत्रू समजतील याची भीती पंजाबरावांना होती आणि प्रत्यक्षात तसेच घडले. भटांचा डाव यशस्वी झाला. वृत्तपत्रे, पुरोहित, भट, धर्मगुरू, हरदास, कीर्तनकार, शंकराचार्यांनी भाऊसाहेबांच्या विरोधात रान उठवले. त्यांची बदनामी केली. धमक्या दिल्या त्यांची हत्या करण्याचा प्रयत्न केला. पंजाबराव धर्म बुडवायला निघाले आहेत असे वातावरण तयार केले. दुर्दैवाने बहुजनांच्या उद्धाराचे हे बिल भटांच्या चिथावणीस बळी पडून बहुजनांच्या विरोधामुळे मंजूर झाले नाही हे दुर्दैव होय. हे बिल पास झाले असते तर मंदिराचे रूपांतर ज्ञानपीठात झाले असते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी समग्र हिंदू स्त्रियांच्या उद्धाराचे 'हिंदू कोड बिल' संसदेत मांडले. त्यावेळीही हाच प्रकार घडला. बाबासाहेबांना व हिंदू कोड बिलाला धर्ममार्तंड व पुरोहितांनी विरोध केला. पुढे टप्प्याटप्प्याने हे बिल लागू झाले. डॉ. बाबासाहेब स्त्रियांचे उद्धारक होते हे सिद्ध झाले.

महाराष्ट्रात ४५ हजार व भारतात सुमारे साडेसहा लाख खेडी आहेत. गावात शाळा व इतर मूलभूत सुविधांचा अभाव आहे. घरावर कौले नाहीत; परंतु किमान ५० लाखांचे मंदिर मात्र आहे. आजची गरज शाळा व शिक्षण ही आहे. लाखो शेतकरी आत्महत्या करीत आहेत. रोजगार नाही. पिकवलेल्या मालाला भाव नाही. दारू, गुटखा याचा महापूर आहे. (देवाची दारू, धर्माचा गांजा व जातीची नशा यातच बहुजन समाज संपत चालला आहे. राजसत्ता, धर्मसत्ता व अर्थसत्ता यांची युती झाली असून सामान्य रयत या तिन्हीकडून नागवली जात आहे. भारतीय संविधान धर्मनिरपेक्ष असूनही विविध धर्माच्या नावावर पुरोहितांचे धंदे सुरू आहेत. अंधश्रद्धा पाळणे व पसरवणे गुन्हा असूनही रोज नवे चमत्कार, मठ, बुवा, बापू निर्माण होत आहेत. मनोहर जोशींनी तर मुख्यमंत्री असताना गणपतीलाच दूध पाजले. नारायण नागबळी, कुंभमेळा, बुवा बापूंचे

ऑनलाईन आध्यात्म यात अगतिक झालेला समाज अडकत चालला आहे. देव, देऊळ व धर्म पुरोहितशाहीच्या जोखडात अडकला आहे. यात बहुजन भक्त भरडले जात आहेत. सर्वच धर्माच्या पुरोहितांनी मूळ मानवतावादी धर्माला शोषणाच्या धंद्यात परिवर्तित केले आहे हे माणसासाठी घातक आहे.

देऊळ संस्कृतीच्या माध्यमातून पुरोहितशाहीचा वरवंटा बहुजनांच्या मस्तकावर फिरवला जातोय. सर्वच धर्मातील पुरोहितशाही शोषणाची परंपरा टिकवण्यासाठी प्रयत्नरत आहे. मंदिर, मस्जिद, चर्च इत्यादी धार्मिक ठिकाणातून कोणत्याही धर्मबांधवांचे पुरोहितांकडून होणारे धार्मिक शोषण थांबले पाहिजे. ईश्वर आणि माणूस यांच्यात मध्यस्थ (दलाल) नको, ही भूमिका महात्मा फुले यांनी मांडली आहे. धार्मिक दंगली, धर्मरक्षण याच्या नावाखाली होणाऱ्या दंगलीत बहुजन मारले जातात. पुरोहित सुरक्षित राहतात. प्रबोधनकारांनी या वास्तवावरच बोट ठेवले आहे. ते म्हणतात, "देवाच्या मूर्तीसाठी आणि देवळांच्या कीर्तीसाठी प्राणार्पण करणारा एक तरी भट दलाल इतिहासात कोण, दाखवून देईल, त्याला वर्षभर आमची माला फुकट देण्यात येईल. म्हणे ब्राह्मणांनी धर्म जगविला!"

प्रबोधनकारांनी यावर उपाय सुचविला आहे. "हिंदुस्थानातल्या सगळ्या मूर्ती व पिंड्या जमा करून एखादा मोठ्या मध्यवर्ती शहरात त्याचे एक कायम प्रदर्शन करावे. म्हणजे भावी हिंदू पिढ्यांना आणि इतिहास संशोधकांना या प्रदर्शनामुळे हिंदुजनांच्या धार्मिक उत्क्रांतीचा इतिहास चांगला अभ्यासता येईल. रिकामी पडलेली देवळे आणि त्याची कोट्यवधि रूपयांची उत्पन्ने यांचा हिंदू समाजाच्या सुधारणेसाठी प्रगतीसाठी कसकसा उपयोग करायचा, हे ठरविण्यासाठी एक अखिल भारतीय हिंदू मंडळ नेमावे. अशी काही योजना झाल्यास पंथ, मत पक्ष भेदांचा निरास होऊन देवळांचा अनेक सतकार्याकडे उपयोग होईल."

पुरोहितशाहीच्या जोखडावर वास्तव भाष्य करताना प्रबोधनकारांनी डोळ्यात झणझणीत अंजन घातले आहे. अंधश्रद्धेने आंधळे झालेल्यांचे डोळे उघडावेत ही त्यांची अपेक्षा होती. प्रबोधनकार म्हणतात, "देवळे म्हणजे भिक्षुकशाहीच्या जन्मसिद्ध वतनी जहागिऱ्या, देवळाशिवाय भट नाही आणि भटाशिवाय देऊळ नाही. असा एक सनातनी नियमच ठरून गेला. ह्यामुळे पुराणप्रसव्या भटांनी देवळांची संख्या भरसाट वाढविण्यासाठी देवांचीहि देवसंख्या वाढवीत वाढवीत ३३ कोटींवर

नेऊन भिडविली. त्यात पुन्हा देवामध्येहि श्रेष्ठ कनिष्ठपणाच्या जाती उत्पन्न केल्या. विष्णुपुराणांत विष्णु श्रेष्ठ, बाकी देव लुच्चे, गणेशपुराणात गणोबा श्रेष्ठ, बाकी देव कुचकामी, देवीपुराणात देवी श्रेष्ठ, बाकी पुल्लिंगी देव सारे बदमाश, अशी देवतादेवताच लठ्ठालठ्ठी लावून दिली आणि प्रत्येक देवाच्या संप्रदायाचे निरनिराळे भक्तसंघ हिंदु समाजात चिथाऊन दिले. त्यामुळे प्रत्येक देवाचे देऊळ, या अहमहमिकेने साऱ्या हिंदुस्थानभर देवळांचा मुसळधार वर्षाव सुरू झाला. निरनिराळे देव आणि भक्त याच्या संप्रदायात जरी आडवा-उभा विस्तव जाईना, तरी सर्व देवळांत भट मात्र अभेदभावाने देव मानवातला दलाल म्हणून हजरच. बाप भट जरी रामाचा पुजारी असला तरी लेक-भट रावणाच्या पुजेला तयारच."

प्रबोधनकारांनी हिंदू धर्मात धर्माच्या व देवाच्या नावावर चाललेल्या पुरोहितशाहीला विरोध केला. मूळ मानवतावादी धर्म अथवा ईश्वर याला त्यांचा विरोध नव्हता. परंतु त्यांना धर्मविरोधी ठरवून त्यांचे विचार नाकारण्याचा प्रयत्न झाला. महात्मा फुले, महर्षी शिंदे, राजर्षी शाहू महाराज, सयाजीराव महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या बाबतीही अशीच भूमिका पुरोहितशाहीने घेतली. केवळ हिंदूच नव्हे तर जगातील इतर धर्मातील चिकित्सा करणाऱ्यांना व लोकहिताचा कैवार घेणाऱ्यांना या विरोधाचा सामना करावा लागला. प्रसंगी प्राणही अर्पण करावे लागले. हिंदू पुरोहिताचा धर्म वेगळा व बहुजन हिंदू समाजाचा धर्म वेगळा. त्यामुळे भारतातील हिंदू ब्राह्मणी पुरोहितशाहीचे चटके बहुजन समाजाला सर्वांत जास्त बसले.

डॉ. सुमंत मुरंजन यांनी याची सविस्तर चर्चा 'पुरोहितवर्गवर्चस्व् व भारताचा सामाजिक इतिहास' या ग्रंथात केली आहे.

१. "फ्रेंच प्रवासी बर्त्या (इ.स. १६५६-१६६८) आपला जगन्नाथपुरीच्या देवळाचा अनुभव सांगतो, पैसा व बडेजावी संपादावी म्हणून या धर्मांधतेस ब्राह्मण उत्तेजन देतात. ते इतके दुष्ट व तिरस्कारणीय आहेत की स्पष्ट व पुरेसा पुरावा मिळेपर्यंत मी यावर विश्वास ठेवण्यास तयार नव्हतो. हे लबाड ब्राह्मण एखादी सुंदर मुलगी निवडतात व तिला जगन्नाथाची पत्नी बनवतात. चांगली शृंगारून देवळात झोपली म्हणजे प्रत्यक्ष जगन्नाथ तिच्याबरोबर रात्र घालविण्यास येईल अशी तिची समजूत करून देतात. पुढील वर्ष, सणवार पिके वगैरे कशी असतील याची चौकशी देवापासून करावी म्हणून तिला बजावतात. रात्री बारक्या दरवाज्याने एक ब्राह्मण-तोतया आत

शिरून तिचा उपभोग घेतो. सकाळी तिला जगन्नाथाच्या शेजारी बसवून दुसऱ्या देवळात मिरवणुकीने नेतात व रात्री जगन्नाथ काय बोलला ते तिच्याकडून जाहीर वदवून घेतात."

२) तिरूपतीच्या प्रख्यात देवळात लोकांच्या धर्मभोळेपणाचा पुरोहित ब्राह्मण कसा गैरफायदा घेत त्याचे वर्णन ॲबे दुब्वाने (इ. स. १७९२-१८२३) पुढील प्रमाणे केले आहे, "तिरूपतीच्या देवळातील प्रकार उल्लेखनीय आहे. व्यंकटेश्वराची वार्षिक रथयात्रा निघते तेव्हा देवळातील ब्राह्मण सुंदर स्त्रियांवर टेहळणी ठेवतात. नंतर त्यांच्या नवऱ्याजवळ वा पित्याजवळ जाऊन याचना भाकतात की, 'ही स्त्री देवाने आपल्या सेवेकरता निवडली आहे.' विचारी लोक त्यास धुडकावून लावतात. परंतु इतर ती देवाची कृपा समजून आपल्या बायका-मुली ब्राह्मणांच्या हवाली करतात. देवदासीत भरणा पडतो तो असा. या स्त्रियांस वृद्धत्व आले म्हणजे देवसेवेची खूण म्हणून त्यांच्या मांडीवर वा स्तनावर तापलेल्या लोखंडाचा डाग देतात व कलियुगलक्ष्मी म्हणून त्या बायका सर्वत्र फिरतात. तिरूपती, जगन्नाथपुरी वगैरे सर्व जातींना व वर्गांना एकत्र आणण्याची देवस्थाने होत. वांझोट्या बायकांना गर्भ राहावा म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या देवळांची व तेथील प्रकारांची इतिहासवार यादी केली तर तो एक ग्रंथच होईल. इत्यलम्." (डॉ. सुमंत मुरंजन, पुरोहितवर्गवर्चस्व व भारताचा सामाजिक इतिहास, प्राज्ञ पाठशाळा मंडळ वाई, दुसरी आवृत्ती, १९९०, पृ. ९९).

(देऊळ आणि धर्माचा धंदा किती खालच्या पातळीवर केला जात होता व सामान्य जनतेला नागवले जात होते याची कल्पना यातून येते. आज शोषण थांबले नसून त्याचे स्वरूप बदलले आहे. शिकलेली माणसे स्वतःहून या जाळ्यात अडकताना दिसतात. प्रतिष्ठा व धार्मिक असणे म्हणजे सज्जन असणे ही संकल्पना याच्या मुळाशी दिसते. मायबापांना घराबाहेर काढून मंदिराला देणगी देणाऱ्यांची संख्या वाढली आहे. पाप करा तीर्थाला जाऊन या. शोषण करा मंदिराला दान करा. पुरोहिताच्या दलालीतून पुण्य विकत घेता येते ही मनोभूमिका आहे. रंजल्या-गांजल्याची सेवा करून गरजवंतांना मदत, शिक्षण, आरोग्य, लोककल्याण, शीलाचे संवर्धन, स्त्रीसन्मान, सत्यवचन यातून पुण्यसंचय अथवा समाधान मिळविण्याची खरी गरज आहे. परंतु मुलं बाळही आशीर्वादाने व्हावीत अशी अपेक्षा ठेवणाऱ्यांकडून आपण कोणती अपेक्षा करणार आहोत. प्रबोधनकारांनी आपले समग्र आयुष्य कोणत्याही परिणामाची तमा न बाळगता व्यतीत केले याची तरी निदान माणूस म्हणून जाणीव ठेवावी लागेल, मंदिरात जमा होणारा पैसा हिंदू-बहुजन

समाजाचा आहे. हा पैसा कुठे जातो? या पैशाचा वापर तुमच्या उद्धारासाठी होतो का? गरिबी, अज्ञान, आत्महत्या, बेरोजगारी, भूक, भय, दुःख, वेदना दूर करणे. शिक्षण, सुरक्षितता, बंधुभाव, समता, न्याय, कलांचा विकास, स्वातंत्र, आनंद यांचे रक्षण व निर्माण होते का? याचा विचार करा. बहुजनांच्या विरोधात काम करणाऱ्या संस्था-संघटनांना आपण रसद पुरवित आहोत. स्वतःचा विनाश घडावा म्हणून रसद पुरविणारा समाज म्हणून निर्माण झालेली ओळख भूषणावह नाही. शिव-शाहू- फुले-आंबेडकरांच्या अनुयायांनी यावर चिंतन करण्याची गरज आहे.

आरएसएसने सुरू केलेल्या राममंदिर संघर्षात देशाला मोठी किंमत मोजावी लागली. आर्थिक नुकसान, दंगली, धार्मिक तेढ व मनुष्यहानी मोठ्या प्रमाणात झाली. या प्रश्नाचे संघ परिवाराने धार्मिक ध्रुवीकरण घडवून आणले. अनेक बहुजन युवकांनी प्राण दिले, अनेकांवर गुन्हेगार म्हणून शिक्का लागला. करियर संपले. मात्र, यातून भाजपा सत्तेत जाऊन बसली. रामाच्या नावावर सत्ता मिळवून परशुरामाचा संघप्रणीत अजेंडा राबवला जात आहे. 'श्रीराम जन्मभूमी तीर्थ, क्षेत्र अयोध्या' यांनी आवाहन पत्रक छापले असून त्यात चार लाखापेक्षाही जास्त रामभक्तांनी बलिदान दिले आहे अशी माहिती आहे. हे चार लाख रामभक्त कोण आहेत ? पुरोहित की बहुजन हिंदू ? भटपुरोहिताने देव-धर्म रक्षणासाठी जीव दिल्याचा इतिहास नाही, असे प्रबोधनकार ठाकरे म्हणतात. त्याची प्रचिती राममंदिर संघर्षात आली आहे. संघ परिवाराने श्रीराम जन्मभूमी 'मंदिर निर्माण राष्ट्रीय स्वाभिमान की पुनर्प्रतिष्ठा' हे अभियान सुरू केले आहे. निधी समर्पण अभियान मोठ्या प्रमाणात राबवले जात आहे. रामजन्मभूमी न्यासाचे कोषाध्यक्ष स्वामी गोविंद गिरी यांचा एक लेख १४ जानेवारी २०२१ रोजी सकाळमध्ये प्रकाशित झाला आहे. त्यात अर्थसंकलनाची माहिती दिली आहे. भारतच नव्हे तर जगभरातून पैसा जमा करणे तसेच एकट्या महाराष्ट्रात ४५ हजार गावात पोहोचण्यासाठी पाच हजार संत व २.५ लाख रामभक्त नियुक्त केले आहेत.

(आरएसएसचे पाच-सहा जणांचे एक टोळके १८ जानेवारी २०२१ रोजी माझ्या घरी पैसे मागण्यासाठी आले होते. मी त्यांना प्रबोधनकारांचे 'देवळांचा धर्म आणि धर्माचीं देवळें' हे पुस्तक दिले. मी शाळेत असताना सुमारे २५ वर्षांपूर्वी माझ्या गावात राममंदिराच्या विटा घेऊन लोक आले होते. या विटा राममंदिराला वापरल्या जाणार आहेत असे सांगितले. माझ्या मायने त्यावेळी भक्तिभावाने गळ्यातील सोन्याचे मनी दान केले. त्याचे पुढे काय झाले माहीत नाही?? असाच

पैसा व सोने रामाच्या नावावर जमा केला गेला. तो कुठे वापरला माहीत नाही. प्रधानमंत्री फंडाचा हिशेब ज्या देशात मिळत नाही तेव्हा धार्मिक फंडाचा हिशेब कोण देणार? असाच भावनिक फायदा घेऊन भिडे शिवरायांचे बत्तीस मण सोन्यांचे सिंहासन बनविण्याची बतावणी करून सोने जमा करीत आहे. त्याला शिवप्रेमी बळी पडत आहेत. भिडे सोनं व्यापारी गाडगीळला सोने मागणार नाही. बहुजन शिवप्रेमी मात्र मंगळसूत्राचेही सोने देणार. आणि भिडे त्याचे काय करणार ? ? परशुराम जाणे...!

गणेश कला क्रीडा मंच, पुणे येथे १७ जानेवारी २०२१ रोजी राममंदिर श्रद्धानिधी जनजागर अभियान साध्वी ऋतंभरा यांच्या उपस्थित आयोजित केला होता. त्याठिकाणी छत्रपती, बघतोस काय मुजरा कर, शहाण्णव कुळी राजे, सरदार, क्षत्रिय मराठा, जय भवानी, भगवे वादळ, नादच खुळा, मावळा अशी नावे लिहिलेल्या महागड्या गाड्यांची गर्दी होती. या गाड्यांचे मालक कोण हे सांगायची गरज नाही. गळ्यात व हातात सोन्याचे दागिने घातलेले गुंठामंत्री यांचा यात भरणा होता. पुण्य कमविण्यासाठी सढळ हाताने दान करण्याची चढाओढ दिसत होती. परांजपे, धर्माधिकारी, कुलकर्णी, गाडगीळ, गोडबोले, लेले, नातू, जोशी कुठे दिसत नव्हते.

8 जानेवारी २०२१ च्या दै. सकाळ मध्ये बी. जी. शिर्के उद्योग समूहाच्या वतीने अडीच कोटी रुपयांचा निधी आरएसएसचे भैयाजी जोशी यांच्याकडे दिल्याची बातमी वाचली. बी. जी. शिर्के हे उद्योजक म्हणून नावारूपाला आले त्याचे श्रेय सत्यशोधक मंत्री मा. बाळासाहेब देसाई यांना जाते. बहुजन समाजातील हा मुलगा मोठा झाला पाहिजे म्हणून त्यांनी शासनाची अनेक मोठी कामे त्यांना दिली. अजय व विजय या मुलांनी बी. जी. शिर्के यांचे आत्मचरित्र 'क्रुसेड' अथवा 'उद्योगपर्व' या ग्रंथाच्या लाखो प्रती छापून गावागावात वितरित केल्या तर त्या प्रेरणेतून नवे उद्योजक घडतील. बी. जी. शिर्के यांच्या नावाने मुली- मुलांसाठी वसतीगृह अथवा संशोधन केंद्र निर्माण केले असते तर त्यांच्या कार्याचा निश्चितच गौरव झाला असता; परंतु सत्यशोधक परंपरा विसरून मंदिरासाठी आरएसएसला मदत करण्यात त्यांना प्रतिष्ठा वाटते. शिर्केच नाहीतर अनेक श्रीमंत, उद्योजक, राजकारणी, नवश्रीमंत मराठा-बहुजन कुटुंबाची मानसिकता अशीच आहे. यातून पुरोहितशाहीला बळकटी मिळताना दिसते

भारताच्या धर्मनिरपेक्ष समतावादी संविधानामुळे राष्ट्रपती झालेल्या मा. राष्ट्रपती रामनाथ कोविंद यांनी घटनाच पायदळी तुडवून आरएसएसच्या मंदिर निर्माणासाठी पाच लाख शंभर रुपयांची देणगी दिली. महाराष्ट्राचे राज्यपाल (जे कायम काळी टोपी घालून संघनिष्ठा व्यक्त करत असतात.) मा. भगतसिंह कोश्यारी कसे मागे राहतील. त्यांनीही अवधेशानंद गिरी यांच्याकडे मंदिरासाठी एक लाख अकरा हजारांची दक्षिणा दिली. संवैधानिकरित्या सर्वोच्च पदावर असलेले राष्ट्रपती व राज्यपाल जाहीरपणे ही देणगी देऊन या गोष्टीला प्रतिष्ठा मिळवून देतात. त्याचे अनुकरण बहुजनातील नेते करताना दिसतात. तोंडाने लोकसेवक, प्रधानसेवक जरी म्हणत असलो तरी आम्ही खरे संघसेवकच! हे कृतीतून दाखवतात.

राम हे बहुजनांचे पौराणिक दैवत आहे. "रामाने केलेले वडिलांच्या आज्ञेचे पालन, त्याचे मातृप्रेम, राजसत्तेसाठी भावाबरोबर संघर्ष करण्याऐवजी सत्तेचा त्याग करून वनवास पत्करण्याचा त्याचा निर्णय, रामाला उत्तम बोरेच द्यावीत या भावनेने भिल्ल शबरीने चाखून दिलेली बोरे खाण्याचा उमेदपणा, आदिवासी निषाद राजाबरोबरची त्याची जिव्हाळ्याची मैत्री, वानर मानल्या गेलेल्या सर्वसामान्य लोकांबरोबर त्याचा स्नेहभाव, विषमतावादी व्यवस्थेचा समर्थक असलेल्या मातृघातकी परशुरामाचा त्याने केलेला पूर्ण पाडाव, पुरुषांनी आणि विशेषतः राजांनी बहुपत्नीकत्व स्वीकारण्याच्या काळातील त्याचे एक पत्नीव्रत, त्याचे प्रजाप्रेम इत्यादी कारणांनी तो आदरणीय आहे." (शिवधर्मगाथा, २०१४, सिंदखेडराजा, पृ. ७१).

सीतेच्या चारित्र्यावर संशय घेतल्यावर रामाची काय भूमिका असायला पाहिजे होती यावर प्रबोधनकारांनी वेगळी मांडणी व अपेक्षा केली आहे. रामाचे रामराज्याच्या नावाखाली रंगवलेले ब्राह्मणीधर्म शरण स्वरूप नाकारले आहे. त्यांचा राम म्हणतो, "नागरिक जनहो, तुम्हाला माझ्या महाराणीबद्दल काही संशय येत आहे. माझ्याबरोबर सिंहासनी तिने बसू नये, असे तुम्हाला वाटत आहे काय? ठीक आहे. तर मग मला या राज्याचीच पर्वा नाही. आत्ताच्या आता राज्यसूत्रे भरताच्या स्वाधीन करून सीतेसह मीच अरण्यवासाचा रस्ता पत्करतो. तुमचा संशय काहीही असला तरी सीतेच्या पावित्र्याबद्दल माझी बालंबाल खात्री झालेली आहे. मला इतरांच्या कुटाळक्यांकडे लक्ष देण्याचे मुळीच कारण नाही. प्रजाजन हो, नीट विचार करा. सीतादेवी माझी वाग्दत्त विवाहबद्ध पत्नी आहे. ती पूर्ण दिवसाची गर्भवती असून लवकरच तिला मातृपद प्राप्त

होणार आहे. अशा अवस्थेत केवळ तुमच्या संशयाच्या लहरीचे रंजन करण्यासाठी मी जर तिचा त्याग करीन तर राक्षसांत आणि माझ्यात फरक तो काय ? मी जसा तुमचा राजा आहे, तसा सीतेचाही राजा आहे. तुमच्याप्रमाणेच तिनेही जर न्यायाची मागणी केली तर या नात्याने कोणत्या तोंडाने मला ती नाकारता येईल ते सांगा. मी जर ही तिची न्यायाची मागणीच मान्य केली नाही, तर राजपदालाच काय पण माणुसकीलाही मी नालायक ठरेन." (प्रबोधनकार ठाकरे समग्र वाङ्मय, खंड चौथा, महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ, २०१६, पृ. १२५).

प्रबोधनकारांचा खरा विरोध हा पुरोहितशाही व भिक्षुकशाहीला होता. 'देवळांचा धर्म आणि धर्माचीं देवळें' ही पुस्तिका लिहून त्यांनी मोठे उपकार केले आहेत. ७ सप्टेंबर १९१९ ला बॅरिस्टर एस. सी. मुकर्जी यांनी इंडियन रॅशनॅलिस्टिक सोसायटी केलकत्ता येथे The decline & fall of the hindoos हा प्रबंध वाचला. प्रबोधनकारांनी १९२६ साली त्याचे मराठी भाषांतर करून छापले. या प्रबंधाच्या प्रस्तावनेत सर पी. सी. रॉय यांनी म्हटले आहे, "जातिभेदाचा पुरस्कार करणारी सामाजिक क्षेत्रातली भिक्षुकशाही म्हणजे हिंदुस्थानाला जडलेली व्याधी होय. इतर अनेक गोष्टींपेक्षा या भिक्षुकशाहीनेच आमच्या प्रगतीला कुंठीत करून, राष्ट्रीय भावनांची कलमछाट केलेली आहे. सारांश, भिक्षुकशाही म्हणजे आपल्या वर्तमान दुर्दैवी अधःपाताची खाणच म्हटली पाहिजे."

(राष्ट्र या नात्याने हिंदूचा जो ऱ्हास आणि अधःपात झाला आहे त्याची सर्व जबाबदारी ब्राह्मण भिक्षुकशाहीवरच आहे, असे प्रतिपादन करून प्रबोधनकार प्रबंधाच्या अनुवादात म्हणतात, हिंदू समाज आता इतका अधोगतीला गेला आहे की, यापुढे जर आपला पूर्ण नाश होऊ द्यायचा नसेल तर या ब्राह्मणाला हिंदू समाजाच्या गुरूपदावरून एकदम गचांडी मारून खाली ढकलून दिला पाहिजे. जाती निर्बंधाचे तट पाडून टाकले पाहिजेत आणि सामाजिक नीतीनिर्बंध आणि विवाह संस्थांचे नियम नवीन जगाला आणि नवीन काळाला पटतील अशा रीतीने आमूलाग्र बदलले पाहिजेत. अशा रीतीने जर आपण आपल्या समाजाची पुनर्घटना केली आणि स्वतःचे घर ठाकठीक केले तरच आपण अजून जिवंत चालती बोलती माणसाची जात आहोत, जगाच्या पदार्थ संग्रहालयात ठेवलेली खारवलेली आणि टाळक्यावर जुन्या ग्रंथाचे शिक्के मारलेली मढी नाहीत हे जगाच्या निदर्शनास येईल. याच अनुवादात पुरोहितांना त्यांनी आवाहन केले आहे, "ब्राह्मण

पुरोहितांनो, हिंदुस्थानच्या आध्यात्मिक संपत्तीच्या बादशाहानों, तुम्ही निर्माण केलेल्या या दगडासारख्या चैतन्यहीन समाज घटनेच्या गुलामांनो, तुम्ही घमेंडखोर हेटाळणीने आमच्याकडे पाहून हसत आहात, हे आम्हाला कळत आहे बरे ! पण मेहरबान, लक्षात ठेवा, मी तुम्हाला बजावून ठेवतो की, तुमच्या अंतःकरणात हिंदुस्थानाबद्दल अजूनही किंचित प्रेम असेल तर हे तुमचे विकट हास्य जागच्या जागी जिरून तुमच्या डोळ्यातून अश्रूचे पाट वाहू लागतील. जरा डोळे उघडून आजूबाजूला नजर टाका. जगातील इतर धर्माच्या छत्राखाली वावरणाऱ्या समाजांची स्थिती काय आहे आणि तुमच्या स्वतःच्या छायेखाली नांदणाऱ्या या अफाट जनसमाजाची आज काय दशा आहे? इतिहासाचा मागमूसही नीट लागत नाही अशा अनादि काळापासून पिढ्यान्पिढ्या या लोकांचे पूर्वज तुमच्या धर्माच्या आणि संस्कृतीच्या झेंड्याखाली वावरले, त्यांना तुम्ही मन मानेल त्या अंधश्रद्धेचे बौद्धिक आणि धार्मिक कल्पनांचे दिलेले धडे त्या बिचाऱ्यांनी निमूटपणे, बिनतक्रार, भोळसट गुलामी भावाने घटविले. त्या या पुराण समाजाचे आज काय धिंडवडे उडाले आहेत याचा जरा नीट तपशीलवार विचार करा, म्हणजे तू अश्रूही जागच्या जागी थांबतील. डोळे कोरडे ठणठणीत पडून त्यातून रक्ताचे थेंब पडू लागतील. पण ही डोळ्यांवरची धुंदी बाजूला सारून वस्तुस्थितीचे नीट आकलन कराल तर." (प्रबोधनकार ठाकरे समग्र वाङ्मय, खंड चौथा, पृ. ११३). पुरोहितांच्या डोळ्यावरची धुंदी अजूनही उतरलेली नाही. बुद्धापासून डॉ. बाबासाहेब व गाडगे महाराजापर्यंत अनेकांनी केलेल्या आवाहनाचा त्यांच्यावर काही प्रभाव झालेला दिसून येत नाही. त्यांचे डोळे उघडतील याची वाट पाहण्यापेक्षा बहुजनांनी शिव-शाहू- फुले-आंबेडकर विचारांनी जागे होण्याची गरज आहे. स्वतःहून ही नाळ तोडल्याशिवाय पर्याय नाही. तुम्ही धर्मानुयायी बनून आपली मस्तके व मेंदू पुरोहितांच्या हवाली करून देवळांचा धर्म आणि पुरोहितांचा धंदा बंद होणार नाही. आज देशात संविधान लागू आहे. पुरोहितांकडून पूजा अथवा विधी केले पाहिजेत असा काही कायदा नाही; परंतु बहुजन स्वतःहून त्यांच्याकडे जात असतील तर ही मानसिक गुलामगिरी आहे. ती झुगारणे व स्वत- :च्या हाताने पूजा अथवा सर्वच विधी दलालला नाकारून करणे यातच माणूसपण आहे. शिवधर्मात यासाठी पुरोहित नाही.

केशवराव सीताराम ठाकरे यांनी १६ ऑक्टोंबर १९२१ मध्ये 'प्रबोधन' हे पाक्षिक सुरू केले. त्यानंतर प्रबोधनकार हीच त्यांची ओळख निर्माण झाली. 'प्रबोधन'ने पुरोहितशाही व भिक्षुकशाहीच्या विरोधात मोहीम सुरू केली. एकही जाहिरात न घेता हे पाक्षिक त्याकाळी

प्रबोधनकार ठाकरे चालवत होते. या पाक्षिकाचे तीन हजार सभासद होते. अनेक संकटांचा व आर्थिक नुकसानीचा सामना करत त्यांनी हे पाक्षिक नेटाने चालवले. महाराष्ट्राचेच नव्हे तर देशाचेही प्रबोधन केले.

संवाद, पुणे यांच्यावतीने बालगंधर्व रंगमंदिर येथे प्रबोधन पाक्षिक शताब्दी महोत्सवाचे आयोजन दि. २० ते २६ जानेवारी २०२१ या काळात करण्यात आले. यासाठी ज्येष्ठ पत्रकार हरिश कैंची, डॉ. नीलमताई गोरे, सुनील महाजन, सचिन इटकर, किरण साळी, निकिता मोघे, रघुनाथ कुचिक यांनी पुढाकार घेतला. ही खूप महत्त्वाची बाब आहे. प्रबोधनकार ठाकरे यांचे विचार व कार्य आजही उपयुक्त असून तरुणांच्या मस्तकात हा विचार जाण्याची खरी गरज आहे. प्रबोधनकारांचे चिरंजीव बाळासाहेब ठाकरे यांनी शिवसेनेच्या माध्यमातून एक राजकीय भूमिका घेऊन काम केले. त्यात हिंदुत्व रक्षण व मुस्लीम विरोध याचा प्रभाव होता. आरएसएसने भाजपच्या माध्यमातून या हिंदुत्वावर आपला ब्राह्मणी शिक्का उमटवला. प्रबोधनकारांचे पुरोहितविरहित ज्वलंत हिंदुत्व यात मागे पडले. पंढरीनाथ सावंत, डॉ. नवनाथ शिंदे, ज्ञानेश महाराव व इतर विचारवंत, पुरोगामी चळवळींनी प्रबोधनकारांचा विचार रूजविण्याचा सातत्याने प्रयत्न केला. आम्ही मराठा सेवा संघ व संभाजी ब्रिगेडच्या माध्यमातून प्रबोधनकारांच्या अनेक पुस्तिका प्रकाशित केल्या व हा विचार समाजात नेला. चर्चासत्रे, व्याख्यान, परिसंवादाचे आयोजन केले. या पार्श्वभूमीवर 'प्रबोधन शतकोत्सव' ऐतिहासिक ठरणार आहे. प्रबोधनकारांचे नातू मा. उद्धव ठाकरे हे मुख्यमंत्री आहेत. तसेच शारदाबाईंचा सत्यशोधक वारसा लाभलेले मा. शरद पवार हे या सरकारचे सर्वेसर्वा व मार्गदर्शक आहेत. त्यांनी झाकलेले हे माणिक समाजासमोर आणावे. प्रबोधनकारांचे समग्र साहित्य अल्प किंमतीत शासनाने वितरित करावे. प्रबोधनकारांचे चरित्र प्रकाशित करावे. त्यांच्या नावाने मुंबई विद्यापीठात अध्यासन निर्माण करावे. तसेच शालेय व विद्यापीठीय अभ्यासक्रमात त्यांच्या साहित्याचा समावेश करावा. संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मितीत प्रबोधनकारांचा महत्त्वपूर्ण सहभाग होता. महाराष्ट्र भूषण हा पुरस्कार मागील काळात जातीसाठी माती खाऊन चोरांना रमण्यासारखा वाटला गेला. खरे महाराष्ट्र भूषणचे हक्कदार प्रबोधनकार आहेत. प्रबोधन शताब्दीनिमित्त त्यांना मरणोत्तर महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार देऊन शासनाने उतराई व्हावे. राज्यभर प्रत्येक जिल्ह्यात शासकीय स्तरावरून प्रबोधन महोत्सव करावा. 'देवळांचा धर्म आणि धर्माचीं देवळें' ही पुस्तिका घराघरात पोहचावी. म्हणजे खऱ्या अर्थाने महाराष्ट्रातील

जनतेचे प्रबोधन होईल. पुरोहितशाहीच्या जोखडातून समाज मुक्त व्हावा, जात-धर्म भेदाच्या भिंती नष्ट व्हाव्याच, संविधानाची मूल्ये अस्तित्वात यावीतच, शेतकरी सुखी व्हावा, महाराष्ट्र व देश दंगलमुक्त व व्यसनमुक्त व्हावा. द्वेष जळून जावा, शिवरायांचा व संतांचा भगवा दिमाखात फडकावा, ही कामना करतो व ज़ानेश महाराव यांच्या प्रबोधनकारांवरील जीवनगीताने समारोप करतो.

शाहू महाराज छत्रपती । दुःखी शोषितांचा नृपती तयाचा होऊन साथी। लोकोद्धार साधला ।। वक्तृत्व शास्त्र सांगितले । शब्दांचेही शस्त्र केले मऱ्हाठी अंगार फुलविले । 'संयुक्त महाराष्ट्र' निर्मिण्या ।। भक्तीची दाविली शक्ती। धर्म-ज़ान कला जागृती जातीभेदास दिली मुक्ती । सार्वजनिक केले नवरात्र ।। इतिहासाचे अवधान । भविष्याचे वर्तमान जनतेस करण्या सावधान। 'प्रबोधन' सिद्ध झाले ।। कृतीशील विचारवंत । अन्याया भिडला साक्षात मोडील्या रूढी सदोदित । वज्रमुठ होऊनिया ।। भाऊराव कलंदर। त्यावरी केला संस्कार तयाचा झाला 'कर्मवीर' । ज़ानदाता प्रकटला ।। जाज्वल्य नाट्य-पत्रकार। प्रभावी चित्र चरित्रकार

'खरा ब्राह्मण' अवतार। ऐसा आता होणे नाही ।। आज देवळापेक्षाही शाळा, दवाखाने, उद्योग, प्रयोगशाळा, संशोधन संस्था, ग्रंथालय, अनाथालय उभारावे. नवीन देऊळ बांधून पुरोहितांची सोय करू नये. त्यापेक्षा असलेली मंदिरे प्रथम पुरोहितमुक्त करून त्याचा उपयोग प्रबोधनकारांनी सांगितल्यानुसार लोकाद्धारासाठी करावा. हीच खरी महात्मा फुले, शाहू महाराज, महाराजा सयाजीराव गायकवाड, डॉ. आंबेडकर, प्रबोधनकार, गाडगेमहाराज, पंजाबराव देशमुख यांना आदरांजली ठरेल.

दि. २६ जानेवारी २०२१ **गंगाधर बनबरे**

देवळांचा धर्म आणि धर्माचीं देवळें

कोणतीहि वस्तू स्थिति अथवा कल्पना प्रथमतः कितीहि चांगल्या हेतूच्या पोटी जन्माला आलेली असली, तरी काळ हा असला इलमी जादूगार आहे की आपल्या धांवत्या गतीबरोबर त्या हेतूचे रंग आरपार बदलून, त्या वस्तूला, स्थितीला आणि कल्पनेला सुद्धां उलटी पालटी करून टाकतो. पूर्वी स्तुत्य वाटणारी गोष्ट आज सर्वथैव निंद्य कशी ठरते, याचेंच पुष्कळांना मोठे कोडें पडतें. पण तें उलगडणें फारसें कठीण नाही. काळ हा अखंड प्रगमनशील आहे. निसर्गाकडे पाहिलें तरी तोच प्रकार. कालचें मूल सदा सर्वकाळ मूलच रहात नाही. निसर्ग धर्मानुसार कालगतीबरोबरच त्याचेहि अंतर्बाह्य एकसारखें वाढतच जातें आणि अवघ्या १८ वर्षांच्या अवधीत तेंच गोजिरवाणें मूल पिळदार ताठ जवानाच्या अवस्थेंत स्थित्यंतर व रूपांतर झालेलें आपणास दिसतें. काळाच्या प्रगतीच्या तीव्र वेगामुळें झपाझप मागें पडणारी प्रत्येक वस्तुस्थिती आणि कल्पना, ती जर दगडा धोंड्याप्रमाणें अचेतन अवस्थेंत असेल तर, प्रगमनशील डोळ्यांना ती विचित्र आणि निरूपयोगी दिसल्यास त्यांत काहींच चुकीचे नाही. जेथे खुद्द निसर्गच हरघडी नवनव्या थारेपालटाचा कट्टा अभिमानी, तेथें मनुष्याचा जीर्णाभिमान फोलच ठरायचा. जुनें तें सोनें ही म्हण भाषालंकारापुरती कितीहि सोनेमोल असली तरी जुन्या काळच्या सर्वच गोष्टी सोन्याच्या भावाने आणि ठरलेल्या कसाने नव्या काळाच्या बाजारांत विकल्या जाणे कधीच शक्य नाहीं. उत्क्रांतीच्या प्रवाहांत वहाणीस लागलेल्या मानवांनी काळाच्या आणि निसर्गाच्या बदलत्या थाटाबरोबर आपल्या आचार-विचारांचा थाट जर शिस्तवार बदलला नाहीं, तर कालगतीच्या चक्रात त्यांच्या चिंधड्या-चिंधड्या उडाल्याशिवाय राहावयाच्या नाहींत. निसर्गाचा न्याय आंधळा असला तरी कांटेकोर असतो. काळाची थप्पड दिसत नाहीं. पण त्याच्या भरधांव गतीपुढे कोणी आडवा येतांच छाटायला मात्र ती विसरत नाहीं. प्रवीण वैद्याची हेमगर्भ मात्रा वेळी एखाद्या रोग्याला मृत्युमुखांतून ओढून काढील, पण निसर्गाचा अपराधी ब्रम्हदेव आडवा पडला तरी शिक्षेवांचून सुटायचा नाहीं. पूर्वी कोणेकाळीं मोठ्या पुण्यप्रद वाटणाऱ्या किंवा असणाऱ्या गोष्टी आज जर पापाच्या खाणी बनलेल्या असतील, तर केवळ जुनें म्हणून सोनें एवढ्याच सबबीवर त्या पापाच्या खाणींचे देव्हारे माजविणे, म्हणजे जाणून बुजून काळाची कुचाळी करण्यासारखें आहे. अर्थात् कुचाळीचा परिणाम काय होणार, हें सांगणें नकोच. काळाच्या कुचाळ्या करण्यांत हिंदु जनांनी दाखविलेला पराक्रम आज

त्यांच्या सर्वांगीण अधःपातांत स्पष्ट उमटलेला आहे. आजचा हिंदु समाज 'समाज' या नांवाला कुपात्र ठरलेला आहे. हिंदुधर्म हे एक भलें मोठें भटी गौडबंगाल आणि हिंदु संस्कृति म्हणजे एक.

बिन बुडाचें पिचके गाडगें

या पेक्षा त्यांत विशेष असें काहींच नाहीं. उभ्या हिंदुस्थानात दुर्गादेवी दुष्काळ बोकाळला तरी भटांच्या पोटापाण्याच्या प्रश्नाला भटेतरांच्या फाजील उदारपणामुळे कसलाच चिमटा बसत नाहीं. यामुळे धर्म संस्कृति संघटण इत्यादि प्रश्नांवर पुराणें प्रवचनांची तोंडझोड उठविण्याइतकी त्यांची फुप्फुसें अझून बरीच दणकट राहिली आहेत. म्हणून पुष्कळ बावळटांना अजून वाटतें कीं हिंदु समाज अझून जिवंत आहे. एकूण एक व्यक्तीं द्वैतानें सडून गेलेली स्वच्छ दिसते, तरी 'द्वैतांतच अद्वैत आहे' म्हणून शंख करणारे तत्वज्ञानीही काही कमी आढळत नाहींत. परंतु वास्तविक स्थिती विचारवंतांना पूर्ण कळलेली आहे. 'द्वैतांतच अद्वैत' अजमवण्याची भटी योगधारणा आमच्या सारख्या सुधारकांना जरी साधलेली नाही, तरी कालचक्राशी हुज्जत खेळणाऱ्या हिंदु समाजाचें भवितव्य अजमवण्यासाठी ज्योतिषीबुवांचे पायच कांहीं आम्हाला धरायला नको. सभोंवार परिस्थितीचा जो नंगा नाच चालू आहे. आत्मस्तोमांच्या टिकावासाठी भिक्षुकशाहीची जी कारस्थानें गुप्तपणानें सुरू आहेत, आणि दिव्यावरच्या पतंगाप्रमाणें भटेतर लोक या कारस्थानांत जे फटाफट चिरडले जात आहेत. त्यावरून हिंदु समाजाचें भविष्य फारसें उज्वल नाहीं, असें स्पष्ट नमूद करायला या लेखर्णीस फार कष्ट होत आहेत. निराशाजनक अशाहि अवस्थेंत हिंदुसमाज जगविण्याचे कांहीं राजमार्ग आमच्या धर्मबांधवांना सुचविणें हेंच वास्तविक प्रबोधनाचें आद्य कर्तव्य आहे. राजमार्गाच्या आमच्या सूचना इतर डळमळीत सुधारकांप्रमाणें.

मोहरी एवढी गोळी आणि बदलीभर पाणी

अशा नाजूक होमिओपॅथिक मासल्याच्या केव्हांही नसणार. प्रबोधनाच्या सूचना म्हणजे थेट सर्जरीच्या (शस्त्रक्रियेच्या). पत्करल्या तर प्रयोग करून पहा. तात्काळ दुःखमुक्त व्हाल. नाहींतर होमिओपॅथिक गुळण्या, भटांचे संघटणीं काढे निकाढे, पुराणप्रवचनांच्या लेक्चरबाजीच्या मलमपट्ट्या आणि पक्षोपपक्षांची वातविध्वंसक नारायण तेलें आहेतच, बसा चोपडीत जन्मभर ! आमचा आजचा धर्म हा मुळीं धर्मच नव्हे. प्रचलित भिक्षुकशाही धर्म म्हणजे बुळ्या बावळ्या खुळ्यांना झुलवून भटांची तुंबडी भरणारें एक पाजी थोतांड आहे. या थोतांडाच्या भाराखाली अफाट भटेतर दुनिया माणूस असून पशूपेक्षांही पशू बनला आहे. त्यामुळे आमच्या सर्वांगीण हलाकीचें

मूळ भटांच्या पोटांत आहे. त्यांच्या गोडबोल्या ओठांत नव्हें; हे शेंकडा दहा लोकांना पटतां पटतांच एक शतक काळाच्या उदरांत गडप झाले. भटेतरांच्या धार्मिक गुलामगिरीच्या थोतांडांत देवळांचा नंबर पहिला लागतो. देवळांची उत्पत्ति ब्रम्हदेवाच्या बारशाला खास झालेली नाहीं. हिंदुधर्माची ही अगदी अलिकडची कमाई आहे. देऊळ हा देवालय या शब्दाचा अपभ्रंश आहे. देवाचें जे आलय-वसतिस्थान-ते देवालय, आमचें तत्त्वज्ञान पहावें तों देव 'चराचर व्यापुनि' आणखी वर 'दशांगुळे उरला.' अशा सर्वव्यापी देवाला चार भिंतींच्या आणि कळसबाज घुमटाच्या घरांत येऊन राहण्याची जरूरच काय पडली होती ! बोरीबंदरवर उतरलेल्या नवख्या प्रवाशाला सभागृहांत किंवा ताजमहालांत जाण्याचा जसा प्रसंग येतो, तसा 'चराचरात व्यापूनी दशांमुळे उरलेल्या' देवाला सारें जग ओसाड टाकून हिंदुंच्या देवळांतच येऊन ठाणें देण्याचा असा कोणता प्रसंग ओढावला होता नकळे, बौद्ध धर्म हिंदुस्थानांतून परांगदा होईपर्यंत (म्हणजे इसवी सनाचा उदय होईपर्यंत) तरी भारतीय इतिहासांत देवळांचा कोठेंच कांहीं सुगावा लागत नाहीं. मग तोंपर्यंत आमचे हे हिंदु देव थंडीवाऱ्यात कुडकुडत आणि उन्हातान्हांत धडपडत पडले तरी कोठे होते ? विद्वान संशोधकांच्या मतें आर्यांच्या ऋग्वेदकाळाची गणना जास्तीत जास्त इसवी सनापूर्वी ७००० वर्षे धरलीं, तर इतकी वर्षे हे आमचे मोक्षदाते देव देवळाशिवाय जगले तरी कसे आणि कोठें ? आजचा त्यांचा देवळांतला थाट पाहिला, तर जिवंत माणसाला एक वेळच्या कोरड्या भाकरीची पंचाईत, पण या देवांना सकाळची न्याहरी, दुपारीं पंचपक्वान्नाचें भरगच्च ताट, पुन्हा तीन प्रहरी टिफीन आणि रात्री जेवण ! याशिवाय दिवस सुना जायचा नाहीं. याशिवाय काकडआरत्या, माकड आरत्या, धुपार्त्या, शेजार्त्या आहेतच. कोट्यावधि गोरगरीब हिंदूंना, विशेषतः धर्मश्रद्धालु हतभागी अस्पृश्यांना थंडीच्या भयंकर कडाक्यांत गोणपाटाचें ठिंगळहि मिळण्याची पंचाईत; पण आमच्या देवांना छपरीपलंग, मच्छरदाणी, गाद्यागिरद्यांशिवाय भागायाचेंच नाहीं. खुशालचंडू श्रीमंताप्रमाणे असल्या अखंड ऐश्वर्यात लोळणाऱ्या देवांची स्थिति देवळें निर्माण होण्यापूर्वी कशी असावी, याची प्रत्यक्ष प्रदर्शने म्हणून तर भिक्षुकशाहीच्या आद्य शंकराचार्यांनी महारवाडे, मांगवाडे, धेडवाडे व भंगीवाडे निर्माण करून ठेवले असावेत काय ? आमची खात्री आहे की, देवळें नव्हतीं तेव्हा आमच्या देवांच्या नशिबी महारा मांगाप्रमाणेंच

मसणवटीची कर्मप्राप्त राहणी

लागलेली असावी. या राहणींतून आपला उद्धार व्हावा आणि काकड-माकड आरत्यांचे आणि घंटानगाऱ्याचें ऐश्वर्य आपणांस लाभावें, म्हणून आमच्या देवळ्या देवांनी भटांची खूप पायचाटी केली; तेव्हां भटांच्या वेदोक्त मेहरबानीनें त्यांना तुरूंगवजा देवळांतली भटमान्य राजविलासी राहणी लाभली. देवळें आणि देव यांची आज कशी विल्हेवाट लावावी याचा विचार करण्यापूर्वी, या दोन संस्था मूळ अस्तित्वांत कशा आल्या, याची रूपरेषा वाचकांपुढे ठेवणें जरूर आहे. यासाठी आर्यसंस्कृतीच्या जोडीनेंच इजिप्त आणि मेसोपोटेमियाकडे परिणत होत असलेल्या सेमेटिक लोकांच्या संस्कृतीचा प्राचीन इतिहास आपण संक्षेपानें समालोचन केला पाहिजे. आर्यांप्रमाणेंच सेमेटिक लोक गुरेढोरें पाळून, आज या ठिकाणी तर उद्या त्या ठिकाणीं वसाहत करणारे धाडसी भटके होते. आर्यांनीं ऋग्वेद रचनेपर्यंत, म्हणजे निसर्गपूजनापर्यंत आपल्या धर्मविषयक कल्पनेची काही तरी ठळक रूपरेषा आखली होती. पण सेमेटिक लोक धर्मविषयक कल्पनेंत इतके व्यवस्थित बनलेले नव्हते. आस्ते आस्ते ते निश्चित धर्मकल्पना बनविण्याच्या घटनेत होते. तथापि आर्य झाले काय किंवा सेमेटिक झाले काय. 'धर्म' शब्द उच्चारतांच आज आपल्या ज्या कांही भावना होतात, त्या भावनांचा त्यावेळी दोघांनांही काही थांग लागलेला नव्हता. आर्यांनी पंजाब सर केल्यावर आणि त्यानंतर अनेक शतकें त्यांच्या धर्मकल्पनेंत देवळे घुसली नव्हतीं, त्यांच्या संघ व्यवस्थेत राजन्यांच्या (क्षत्रियाच्या) पाठोपाठ उपाध्यायांचा भिक्षुक भटांचा, वर्ग जरी निर्माण झाला होता, तरी देवळांची कल्पना कोणालाच स्फुरण पावलेली नव्हती. या बाबतींत इजिप्तकडच्या सेमेटिक व सुमेरियन संघांनीच प्रथमतः पुढाकार घेतल्याचे इतिहासावरून दिसते. इजिप्त आणि मेसापोटेमियांत शहरांची प्रथम वस्ती होऊ लागली. त्याचवेळी प्रत्येक शहरांत एक किंवा अनेक देवळांचा उगम प्रथम झालेला आढळतो. हीं देवळे सामान्यतः राजवाड्यांनजीकच असत. मात्र देवळाचा घुमट राजवाड्याच्या घुमटापेक्षां विशेष उंच बांधण्यांत येत असे. देवळांचा हा प्रघांत फिनीशियन, ग्रीक व रोमन शहरांतहि पुढें पसरत गेला. इजिप्त सुमेरप्रमाणेंच आफ्रिका, युरप आणि आशियाच्या पश्चिम भागांकडे जेथे जेथे प्राचीन संस्कृतीचें पाऊल पडत गेलें, तेथें तेथें देवळांची उत्पत्ति प्रथमतःच ठळकपणे इतिहासांत दृष्टीस पडते. अखिल मानवांच्या उत्क्रांतीच्या व संस्कृतीच्या इतिहासांत देवळांची कल्पना ही अशी प्रथमच जन्माला आलेली आहे.

या सर्व देवळांत आंतल्या बाजूस एक देवघर किंवा गाभारा असे. त्यांत अर्ध पशू व अर्धमानव अशा स्वरूपाची एक आक्राळ विक्राळ अगडबंब मूर्ती बसविलेली असे. त्यांच्या पुढे एक यज्ञकुंड असून देवाला द्यावयाच्या बळींची त्यावर कंदुरी होत असे. ही मूर्ती म्हणजे देव किंवा देवाचें प्रतिक म्हणून व देऊळ म्हणजे या देवाचे वसतिस्थान म्हणून मानण्यांत येत असे. देऊळ नव्हतें तोपर्यंत देव नव्हता, अर्थात त्यांच्या सेवेकऱ्यांचीहि गरज नव्हती व उत्पतीहि नव्हती. पण देवळांत देव येऊन बसल्यावर त्यांच्या पूजाअर्चेसाठी शेकडो भट आणि भटणी, तेलबत्तीवाले, झाडूवाले, कंदुरीवाले, धुपार्ती, शेजार्तीवाले, असे अनेक लोक निर्माण झाले. प्रत्येक जणाचा पेहेराव निराळा. लोकांतले शिष्ट लोकमान्य काय ते हे, आर्यांप्रमाणें, जो क्षत्रिय तोच ब्राम्हण, तोच गृहपती यजमान, वेळ पडेल तसें काम करणारा, ही पद्धत या लोकांत नव्हती, यांनी आपापला एक निराळाच ठराविक व्यवसायाचा संघ बनविला. भट म्हणजे भट, मग तो कंदुरी करायचा नाही. कंदुरीवाला निराळा, सारांश, प्रत्येकाने आपआपली एक ठराविक धंद्याची जातच बनविली; आणि बहुजन समाजांतले पुष्कळ हुषार लोक देवळांच्या या बैठ्या परंतु किफायतशीर धंद्यात घुसले.

भटाचें काम दगड्या देवाची पूजा आणि यज्ञांतल्या कंदुऱ्या यथासांग करावयाच्या. हे यज्ञयाग दररोज न होता कांहीं ठराविक दिवशींच व्हावयाचें, लोकांची भटकी वसाहत-प्रवृत्ती आता बरीच शिथिल होऊन, त्यांना शहरवासाची चटक लागत चालली होती. सहा दिवस काबाडकष्ट केल्यावर सातवा दिवस विश्रांतीचा असावा, त्याचप्रमाणें वर्षातले कांही दिवस सण मानावे, अशी प्रवृत्ती होत गेली; आणि हे विश्रांतीचे किंवा सणाचे दिवस कोणते हैं ठरविण्याचा मामला देवळांतल्या भटोबाकडे असे. तीथवार, सण, खडाष्टक, फडाष्टक इत्यादि भानगडी देवळांमधूनच लोकांना कळत असल्यामुळें, देऊळ म्हणजे चालतें बोलतें कॅलेंडर उर्फ पंचांगच म्हटलें तरी चालेल.

पण आणखीहि बऱ्याच गोष्टी या प्राचीन देवळांत घडत असत. लिहिण्याची कला याचवेळी अस्तित्वांत आली होती. त्यामुळे शहरांतली व खेड्यापाड्यांतली हरएक गोष्ट समारंभ किंवा बरा वाईट प्रसंग देवळांतच टिपून ठेवण्यांत येत असे. देऊळ म्हणजे सार्वजनिक रिकार्ड हापीस. ज्ञानभांडारहि येथेंच सणवारींच लोकांच्या टोळ्यांच्या टोळ्या देवळांत जात असत असे नव्हे, तर वाटेल त्या दिवशी वाटेल ती व्यक्ती कामासाठी तेथें एकेकटीही जात असे. त्या काळचे भटजी वैद्यकी आणि छांछंहि करीत असत. त्याची प्रवृत्तीहि परोपकारी असे. त्यामुळे सर्वांना देऊळ म्हणजे एक मायघरच वाटे, काटा रुतला जा देवळात.

नवरा रुसला जा देवळांत

बायको पळाली जा देवळांत, दुखण्यातून उठला, जा नवस घेऊन देवळांत, अशा रीतीनें देवळांत हजारो भानगडी चालत असत. बऱ्यासार्टी देऊळ आणि वाईटासाठीहि देऊळच असा प्रकार होता. राजाच्या राज्याभिषेकापासून तों नाठाळ नवतींच्या नाऱ्याचें नाळ्यावर नकळत नापत्ता करण्यापर्यंत सगळ्या भानगडी देवळांतच होऊ लागल्या. आर्य संस्कृतीचा पगडा बसलेल्या हिंदुस्थांनात, इसवी सनाचा उदय होईपर्यंत, धार्मिक क्षेत्रांत नवजीर्ण मतांचे अनेक झगडे झाले व विचारक्रांतीची वादळे अखंड चालू होतीं. आपमतलबी भिक्षुकशाहीनें नवमतवादाच्या प्रत्येक लहान मोठ्या चळवळीला ठार मारण्याचा प्रयत्न एकसारखा सुरूच ठेविला होता. (ब्राम्हणांची भिक्षुकशाही एवढ्याचसाठीं भूतलावर अवतरलेली आहे.) सांपडेल त्या पशूचा यज्ञ, सोमरस प्राशन, गोमांस भक्षण येथपासून ऋग्वेदी आर्यांच्या आचार विचारांत क्रांति होत होत, बुद्धोत्तर काळी बहुतेक हिंदु समाज 'अहिंसा परमो धर्म' वाला निवृत्तमांस बनला होता. धर्म आणि ईश्वर विषयक कल्पनाहि पार उलट्या झालेल्या होत्या. परंतु स्थूल मानाने इसवी सनाच्या २ ऱ्या ३ऱ्या शतकांपर्यंत हिंदु जनांत व हिंदुस्थानांत देवळे घुसलेली नव्हती. (जीर्णमताभिमानी व आत्मवर्चस्वाभिमानी भटांच्या भिक्षुकशाहीनें नवमतवादी बौद्ध धर्माचा पाडाव करून, भटी वर्चस्व स्थापनेसाठी इसवी सनाच्या २ऱ्या ३ऱ्या शतकांत महाभारत रामायणाच्या जुन्या आवृत्त्या मनसोक्त घालघुसडीच्या फोडणीनें फुगविल्या आणि मनुस्मृतीला जन्म दिला. पण त्या कालच्या कोणत्याही वाङ्मयांत देव आणि देवळें आढळून येत नाहींत. नाहीं म्हणायला, बौद्धधर्मी अशोक सम्राटाच्या अमदानीपासून बौद्ध भिक्षूच्या योगक्षेमासाठीं आणि स्वाध्यायासाठीं ठिकठिकाणीं मोठमोठे, विहार, लेणी, गुहा, संघ, मंदिरें हीं अस्तित्वांत आलेलीं होतीं. पुढें पुढें या संघ मंदिरांत महात्मा बुद्धाच्या मूर्ती स्थापन करून त्यांच्या पूजा अर्चा बौद्धांच्या हीनयान पंथाने सुरू केल्या. हिंदुस्थानांत देव देवळांचा उगम शोधीतच गेले, तर तो या बौद्ध विहारातच बिनचुक सापडतो. नंतर इसवी सनाच्या ७-८ च्या शतकांत भिक्षुकशाहीचे उद्धारक आद्य शंकराचार्य यांचा अवतार झाला. त्यांनी शुद्धी करून संघटनांत सामील करून घेतलेल्या सिथियनांच्या उर्फ रजपूतांच्या पाठबळानें बौद्धांच्या भयंकर कत्तली करविल्या. त्यांच्या विहारांची नासधूस केली. उरल्या सुरल्या बौद्धांना देशोधडीला लावले. लक्षावधि लोकांना मसणवटींत पार धुडकावले. या दुर्दैवी लोकांच्या

नशिबाची माणुसकीहि हिरावून घेण्यांत आली. अशा रीतीनें हिंदुस्थानांत हिंदु समाजांत अगदी पहिल्यानेंच.

आद्य शंकराचार्यानें अस्पृश्यता निर्माण केली

ठिकठिकाणच्या बौद्ध विहारांतल्या पवित्र वस्तूंचा आणि बौद्ध-मूर्तीचा उच्छेद केला, आणि तेथे शंकराच्या पिंड्या थापल्या. कित्येक ठिकाणी तर बुद्धाच्या मूर्तीनाच थोडाबहुत फरक करून त्यांना शंकरमूर्तीचा बाप्तिस्मा दिला. अशारीतीनें बौद्ध विहारांचे रूपांतर शंकराच्या देवळांत झाले. जोपर्यंत चिलीमच नव्हती, तोपर्यंत गांजाची जरूर कोणालाच नव्हती. देवळांच्या चिलमी निघाल्यावर निरनिराळ्या देवांचा गांजा पिकवायला हिंदूंच्या तरळ कल्पनेला कसला आयास ? शंकराची देवळें निघतात न निघतात, तोंच गणपति सोंड हालवीत, मारूती गदा झेलीत, बन्सीधर कृष्ण मुरली मिरवीत एकामागून एक हजर. समाजबहिष्कृत पडल्यामुळे अस्पृश्य ठरलेल्या लक्षावधि लोकांनीहि आपल्या जिवाच्या समाधानार्थ म्हसोबा, खैसोबा, चेंडोबा असे अनेक ओबा देव साध्या दगडांना शेंदूर फासडून निर्माण केले. आद्यशंकराचार्यांनी रक्तपाताच्या अत्याचारी पुण्याईवर पुनरूज्जीवित केलेली भिक्षुकशाही जसजसी थरारूं लागली, तसतशी जातिभेदाची आणि देवळांची पैदास डुकरिणीच्या अवलादीला बरें म्हणू लागली. हिंदूंच्या देवळांची उत्पत्ति ही अशी झालेली आहे.

शंकराचार्यांनीं ब्राम्हणी धर्मांच्या पुरस्कारासाठी बौद्ध धर्माचा नायनाट केला. त्यांतल्या सूडाची नांगी इतकी भयंकर जहरी व खुनशी होती की, चालू घटकेपर्यंत बौद्धधर्माचा दिवसाढवळ्या अपमान व उपहास करीत आहे. हिंदुजनांच्या मनांत बौद्धद्वेषाचें पेरलेलें भिक्षुकशाही विष आज कसे थैमान घालीत असतें, हैं वाटेल त्या बौद्ध लेण्यांत पाहून घ्यावें, वास्तविक या विहारांत किंवा लेण्यांत महात्मा बुद्धाचे बौद्ध भिक्षु 'अहिंसा परमोधर्म' चें तत्त्वचिंतन आणि भूतदया, क्षमा, शांति या सात्विक गुणांचा परिपोष व प्रसार करीत असत. शंकराचार्याचा भिक्षुकी हात या विहारांवरून फिरतांच त्यांची खाडकन स्मशानें बनली. ते गरीब जनसेवक बौद्ध भिक्षु रसातळाला गेले. त्यांचा अहिंसावाद हवेत वितळला. ताबडतोब प्रत्येक लेण्यांत एकेका उग्र देवाची अगर देवीची देवळें उगवली आणि त्यांना कोंबड्या बकऱ्यांच्या कंदुऱ्यांनी संतुष्ट करणाऱ्या भक्तजनांच्या टोळ्या लाखांनी मोजण्याइतक्या फुगल्या. यावेळी अठरा पुराणांचीहि भटी-पैदास झालेली असल्यामुळे, हिंदु समाजातल्या व्यक्तीमात्राची नातीगोतीं जरी जातिभेदाच्या घरटांत वस्त्रगाळ भरडली गेली

होती. तरी देवांच्या आणि देवींच्या गोतावळ्यांची जाळीं सताड मोकाट सुटलेली होती. माणसांप्रमाणे.

देवांच्याहि मागे बायकामुलांचीं लचांडें

निर्माण झाल्यामुळें, पार्वती ही जरी जगन्माता साऱ्या विश्वाची आई असली, तरी ब्राम्हण कवींच्या कल्पनेच्या मुर्वतीसाठी तिचे गंजड शंकरांशीं लग्न लागून, कधी स्मशानांत तर कधी हिमालयांत, भैरव पिशाच्चादि सेवक गणांच्या संगतीत तिला संसार करणें भागच पडलें. सृष्टिविधात्या ब्रम्हदेवाला, सृष्टि उत्पन्न झाल्यावर, विष्णूच्या बेंबटांतून खेंचून काढणाऱ्या भिक्षुकशाहीनें असली देव देवीचीं गोतावळ्यांची लफडीं इतकीं निर्माण केलेली आहेत की, त्यांच्या वंशवेलांत सद्धर्माचाहि थांग आज लागणें मुष्किलीचें होऊन बसलें आहे. फार दूर नको, लोणावळ्याजवळची कार्ला लेणी पहा. ही वास्तविक बौद्धांची, तेथल्या त्या ओऱ्या, ते दिवाणखाने, ते स्तूप, साऱ्या बौद्धांच्या स्वाध्यायश्रमाच्या जागा. तेथें बाहेर एक देवी प्रगट झाली. तिचे नांव एकवीरा, हिला वेहेरची देवी असेहि म्हणतात. ही म्हणे पांडवाची बहीण; हिच्यासाठीं भीमानें एका रात्रींत हीं लेणी कोरून काढली. हिचा दुसरा इतिहास काय, तर ही रेणुका, परशुरामाची आई, स्वतः परशुरामच जेथे अमानुष क्रौर्याचा पुतळा, व पुरस्कर्ता तेथे त्याची ही एकवीरा मातोश्री बोकडाच्या कंदुरीशिवाय भक्ताला कशी प्रसन्न होणार? चैत्री पौर्णिमेची कार्त्याची जत्रा मोठी दांडगी. हजारो मराठे, कोळी, बरेचशे कायस्थ प्रभू वगैरे भटेतर लोक यावेळी तेथे नवस फेडायला जातात. नवसापायीं शेळ्यामेंढ्यांचे कळपच्या कळप फडशा पडून ही कार्ला लेणी रक्तांत न्हाऊन निघतात. जो प्रकार कार्ला येथें, तोच इतर सर्व लेण्यात, जेथे असले बोकडखाऊ देवदेवींचे देऊळ नाहीं, तेथे प्लेझर पार्टीसाठी जाणारे लोक सुद्धां कंदुरी केल्याशिवाय परत येत नाहीत. अहिंसावादी बौद्ध लेण्यांत अखंड सुरू असलेले हे 'देवळी' प्रकार म्हणजे बौद्ध द्वेषाची परमावधीच नव्हे काय ? सारांश, भिक्षुकशाहीचा प्रतिस्पर्धी विषयीचा द्वेष पिढ्यानपिढ्या टिकणारा असतो, हे विसरता कामा नये.

मनुस्मृति पुराणें आणि देवळें असा तीन पेडी फांस हिंदुसमाजावर लटकावून भिक्षुकशाही ब्राम्हणांनी आपल्या जातीच्या सवत्या सुभ्याचें सोंवळें वर्चस्व आजवर टिकवून धरलेले आहे. या मर्मावर कोणी घाव घालतांच एक जात सुधारक दुर्धारक भटें सापांसारखी का फुसफुसतात, याचे अझून बऱ्याच बावळट शहाण्यांना आणि भोळसट भटेतरांना मोठें आश्चर्य वाटतें. मनुस्मृति, पुराणे आणि देवळें या तीनच गोष्टींवर आज प्रत्येक भट जगत असतो. पण या तीनच गोष्टी म्हणजे

अखिल भटेतर दुनियेच्या उरावर तीन प्राणघातक धोंडी आहेत. या तीन गोष्टी नष्ट करा. जाळून पोळून खाक करा कीं भिक्षुकशाही रसातळाला गेलीच ! प्रदर्शनासाठी तिचा वाळवून ठेवलेला नमुनाहि हातीं लागणार नाहीं. पण हा सोन्याचा दिवस उगविण्यापूर्वी ब्राम्हणांनीं या तीन महापातकांबद्दल भटेतरांच्या मनावर डागलेली धार्मिक पापपुण्याची मोहिनी नाहीशी करणें फार कठीण काम आहे.

देवळांचा उपयोग पूर्वी प्राचीन काळी कदाचित चांगला होत असेल. धर्मप्रसाराचें व धर्म रक्षणाचें कार्य या देवळांनीं किंवा त्यांतल्या धोंड्यादगड्या देवदेवींनी आजपर्यंत काय केलें. ते इतिहासावरून दिसतच आहे. गिझनीच्या महंमदाचा सोट्याचा तडाका सोमनाथाच्या टाळक्यावर पडेपर्यंत हिंदुचे देव म्हणजे इंपिरियल बँकेचे बाप असावे, अशी पुसटसुद्धा कल्पना कधी इतिहासाला आलेली नव्हती. त्या वेळेपर्यंत लघुरूद्र, महारुद्राची रात्रंदिवस अखंड बोंबाबोंब करणारा हिंदु आणि त्यांचे पराक्रमी राजे सोमनाथाच्या पिंडी खालच्या भुयारांत संपत्ति सांठविण्याच्या 'धर्मवान्' धंदा करीत असतील, हें महंमद गिझनीला जसें बिनचूक कळलें, तसें फुटक्या कपाळांच्या सोमनाथालाहि कळलें नसावें असें वाटतें, म्हणूनच महंमदाच्या बजरंगी सोट्यांचे थाड थाड थाड एका मागून दोन तीन तडाके खाईपर्यंत त्याला आपल्यावरील प्रसंगाची कल्पना आली नाही.

कल्पनेचें मंदिर टाळकें

तेच कडाड फुटल्यावर कल्पना तेथे राहणार कशी? आणि प्रामाणिक वेश्येप्रमाणे राहिलीच तर ती सोमनाथाला कळणार कशी? महंमद गिझनीच्या वेळेपर्यंत हिंदूंची देवळे म्हणजे अनंत भल्याबुऱ्या त्रांगड्यांची पेवें बनलेली होती. हा वेळ पावेतों मुसलमानी स्वारीवाल्यांना देव किंवा देवळें फोडण्याची कल्पना खुमखुम किंवा वेड मुळींच माहीत नव्हतें. देव आणि देवळें फोडण्याची चटक मुसलमानांना सोमनाथानें लावलेली आहे. सोट्याच्या तीन दणक्यांत पिंडीखालीं जर अपरंपार द्रव्य आणि सगळ्या राजकारणी गुन्ह्याचे कागदपत्र मिळाले, तर असल्या घसघसशीत बोहाणीच्या जोरावर देवळें फोडण्याचा धंदा सर्रास चालू न करायला ते धाडशी मुसलमान मूर्ख किंवा हिंदु थोडेच होते ? चालू घडीचा मुसलमान देवळे फोडण्याचा व देव बाटविण्याचा प्रघात 'पीछेसे आयी और आगे बढी' असल्या वृत्तीचा केवळ 'बं भोलानाथ' आहे. या पेक्षा त्यांत विशेष कांहीं नाहीं.

भिक्षुकशाहीचा भट म्हणजे धर्माचा संरक्षक, त्याचा पालनकर्ता, भट जिवंत तर धर्म जिवंत. भट ओंकारेश्वरावर गेला की धर्म तेव्हांच जाणार सोनापुरांत. 'ब्राम्हण वर्गानेंच आजपर्यंत धर्म जगविला' ही भिक्षुकशाहीच्या प्रत्येक जहाल मवाळ गबाळ टवाळ भटांची आरोळी. देवळें म्हणजे धर्मांचीं आगरें. धर्माची गंगा येथेच उगम पावते. त्या उगमावरच भटांचें आसन. देवळांत प्रत्यक्ष देव. साऱ्या विश्वाचा स्वामी 'चराचर व्यापुनी' आणखी वर जो 'दशांगुळे उरला' तो हिंदूंच्या देवळांत जाऊन भरला. असल्या देवांचे कोण काय करणार? देव मनांत आणील अगर त्याचा कट्टा भक्त-देव मानवांतला जन्मसिद्ध सनदपट्याचा दलाल भट-त्याला मनांत आणायला लावील, तर डोळ्याची पापणी लवते न लवते तोंच साऱ्या विश्वाची होळी होईल, असा ज्या देवाचा पराक्रम. युद्धक्षेत्राच्या आणि संसाराच्या लढाया लढण्यापूर्वी प्रत्येक वीर या देवापुढें कापराची पोती जाळून त्याचा व त्याच्या ० (पूज्य) दलालाचा आशिर्वाद घेत असे. अशा या जगच्चालक सर्वपराक्रमी कर्तुमकर्तु अन्यथा कर्तुम सोमनाथावर ज्यावेळी महंमदानें सोटा उगारला, त्यावेळी रजपूत राजांच्या घिसाड दक्षिणांवर टोणग्यांप्रमाणें चरणारे हे देवधर्म-संरक्षक भट होते कोठें? ते सारे पंचा सावरून आधींच सूं बाल्या पळाले होते. सोमनाथ म्हणे मोठें जागृत कडकडीत दैवत. पण या दैवताचा कडकडीतपणा आणि जागृतपणासुद्धा ऐन प्रसंगी वायबार ठरला. जेथें देवच स्वताचें संरक्षण करू शकला नाहीं, तेथें भटांनी तरी कां हकनाहक प्राण द्यावे आणि भट दलालांच्या मार्फत राजकारणापासून तो जनानखान्यापर्यंतची दलाली देवांशी किंवा देवांच्या नावांवर-करण्यास सवकलेल्या हिंदु राजांनी देवासाठी व देवळासाठी काय म्हणून शस्त्र उचलावें? सगळीच जेथें बडवेगिरी, तेथें धर्माच्या पोकळ नांवासाठी आणि पापपुण्याच्या पाचकळ कल्पनेसाठीं कोण कशाला आपला जीव धोक्यांत घालतो ? जोंपर्यंत प्रसंग आला नाही. लघुरूद्र महारूद्र चालू आहेच.)

गचगचीत तूप पोळीचे ढीग

पानांवर आयते येऊन पडत आहेत, आणि दक्षिणेच्या मोहरा पुतळ्यांनी कडोसरी तट्ट फुगत आहे. तोंपर्यंत देवांचा आणि देवळांचा धार्मिक दरारा आणि भट दलालांच्या धर्म प्रवचनाचा खरारा ! पण प्राणावर बेतली तर देवाला कोण पुसतो आणि देवळांसाठी कोण लेक रडतो! मानला तर देव नाहींतर धोंडा आणि मानलें तर देऊळ नाहींतर कुंटनखाना ! देवाच्या मूर्तीसाठी आणि देवळांच्या

कीर्तीसाठी प्राणार्पण करणारा एक तरी भट दलाल इतिहासांत कोण, दाखवून देईल, त्याला वर्षभर आमची माला फुकट देण्यात येईल. म्हणे ब्राम्हणांनीं धर्म जगविला !

आता या आमच्या धर्मांच्या देवळात कसला धर्म वावरत असतो, हे पाहिलें पाहिजे. मूर्तिपूजा अथवा प्रातिक पूजा 'अनादिमध्यांतमनंतवीर्यम्' अशा परमेश्वर चिंतनार्थ उपयोगी पडणारें एक सुटसुटीत साधन म्हणून कांहीं काळ क्षम्य ठरेल व आजपर्यंत ठरलेहि. परंतु देवळांतली ही मूर्ती म्हणजे देव नव्हे, केवळ धोंडा, भातुकलीच्या खेळांतल्या बाहुलीसारखी क्षुद्र वस्तु. ही वस्तुस्थिति पुजारी भटदलालापासून तों तिच्यापुढें कपाळें घांसणाऱ्या भक्तिणीपर्यंत सर्वांना स्वच्छ माहीत असते. असल्या धोंड्यांची पूजा प्रार्थना करून आत्मोन्नति होणें शक्य नाही आणि प्राणावर बेतली तर हा शृंगारलेला दगड स्वतःचें किंवा भक्तांचें मुळींच संरक्षण अगर तारण करू शकत नाही, हें प्रत्येक हिंदुमात्राला कळत असूनहि देवळांतल्या घंटा बडवायला सांज सकाळ कोट्यावधि हिंदु काय म्हणून देवळांत जातात ? बाप, आजे, पणजे गेले म्हणून जातात, का त्यांना एखादी गुप्त जादू अथवा मधुमुख विषघट असें कारस्थान त्यांना तेथें ओढून नेतें? हिंदु लोकांची देवळ्या देवांविषयी भावना जर अस्सल आणि आत्यंतिक प्रेमाची असती, तर हिंदुस्थानात मुसलमानी बडग्याला एकहि देऊळ व एकहि देव खास बळी पडला नसता. अर्थात् नाटकें, सिनेमा, तमाशांची थिएटरें हीं जशीं क्षणभर विरंगुळ्यांची ठिकाणें, करमणूकच्या करमणूक आणि पटला, कांहीं उपदेश तर पटला, नाहीं तर जागच्याजागीं निसटला, यापेक्षा देवळांची विशेष किंमत हिंदु लोकांनी मुळीच बाळगलेली दिसत नाही. तरीहि देव देवळांविषयीं शाब्दिक प्रेमाचा हिंदु जिव्हेचा धबधबा पहावा तों त्याच्या धडपडाटापुढें गिरसप्पा नायगाराच्या कानठळ्या बसतात ! हें काय भटबंगाल आहे?

(हें भटबंगाल हिंदुस्थानच्या नकाशांत सापडणारें नसून, ते थेट भटाच्या पोटांत आहे. देवळांचा धर्म म्हणजे भटांच्या पोटापाण्याचें गुप्त मर्म आहे. या मर्माचे वर्म अफाट भटेतरांना कधींच उमगू नये, म्हणून भटांनी अठरा पुराणांची पैदास करून ठेवलेली आहे. गीता व उपनिषदादि आचारविचार-क्रांतिकारक आणि सत्यशोधक ग्रंथ कितीहि असलेतरी देवळांवर देह जगविणाऱ्या या भूदेवांचा विशेष मारा या पुराणांवरच असतो. पुराणांचा पाचकळपणा प्रगट करण्याचें येथें प्रयोजन नाहीं. पुराणांच्या पचनीं पडलेला प्रत्येक प्राणी ईश्वर विषयक कल्पनेत इतका पागल बनतो कीं, दगड्या देवाच्या पायाऐवजी भटाच्याच पायावर टाळकीं घासतो आणि त्याचे पाय धुतलेलें पाणी 'पवित्र तीर्थ' म्हणून घटाघटा पितो, देवळांत कथा, कीर्तनें, पुराणें, प्रवचनें होतात. पण

सर्वांची झांप छिनाल भागवतावर

आणि पाचकळ पुराणांवर, या पुराणांच्या श्रवण मनन निदिध्यासाने हिंदु स्त्रीपुरुषांच्या मनांवर कसकसले घाणेरडे व विकृत परिणाम आजपर्यंत झाले. आज होत आहेत यापुढें होतील, याची नीटशी कल्पना राजकर्त्या इंग्रेजांना आणि अम्मलबजावणी व न्याय चौकशी खात्यांवरच्या त्यांच्या ऐ.सी.एस. गोऱ्या बृहस्पनींना होणेच शक्य नाही. म्हणूनच भटी पुराणांतून केलेल्या भटेतरांच्या बीभत्स नालिस्तींच्या दंशांच्या वेदना त्यांना भासत नाहीत. आणि एकाद्या जागृत सुधारक भटेतराने त्या वेदना व्यक्त करण्यासाठी उघड उघड जोडे पैजार करून भिक्षुकशाहीची शेंडी गदगदा हलविली, तर त्याचें खरे रहस्य अजमावण्याची या परक्या गोऱ्या न्यायाधिशांना कांही भावनाच नसते. अर्थात् त्यांच्या न्यायाचा काटा, धोब्यांच्या आडव्या उभ्या घावाप्रमाणे, पुराण-मंडणावर, म्हणजेच भिक्षुक भटाच्या जानव्यांत बऱ्याच वेळां अडकून पडतो. देवळांचे माहात्म्य पुराणांनीं वाढविले. 'पुराणे म्हणजे शिमगा' असे पुष्कळ विचारवंतांचे म्हणणें आहे. पुराणे म्हणजे शौचकूप, असे आमचे मत आहे. पुराणांत कांही गोष्टी चांगल्या आहेंत, असे काही भेदरट सुधारकहि म्हणतात. असतील शौचकूपात पडलेल्या मोहरा, पुतळ्या ज्याना उचलायच्या असतील त्यांनी खुशाल उचलाव्या. आम्ही त्यांचा हात धरू इच्छित नाहीं. पुराणें म्हणजे शौचकूप ठरल्यावर त्यांच्या जिवावर जगणाऱ्या देवळांत काय काय पातकांच्या गिरण्या सुरू असतात, याची कल्पनाच केलेली बरी.

देवळे म्हणजे भिक्षुकशाहीच्या जन्मसिद्ध वतनी जहागिऱ्या, देवळाशिवाय भट नाहीं आणि भटाशिवाय देऊळ नाहीं. असा एक सनातनी नियमच ठरून गेला. ह्यामुळे पुराणप्रसव्या भटांनीं देवळांचीं संख्या भरंसाट वाढविण्यासाठी देवांचीहि देवसंख्या वाढवीत वाढवीत ३३ कोटींवर नेऊन भिडविली. त्यांत पुन्हा देवांमध्येहि श्रेष्ठ कनिष्ठपणांच्या जाती उत्पन्न केल्या. विष्णुपुराणात विष्णु श्रेष्ठ, बाकी देव लुच्चे. गणेशपुराणांत गणोबा श्रेष्ठ, बाकी देव कुचकामी, देवीपुराणांत देवी श्रेष्ठ, बाकी पुल्लिंगी देव सारे बदमाश, अशी देवतादेवतांतच लठ्ठालठ्ठी लावून दिली आणि प्रत्येक देवाच्या संप्रदायाचे निरनिराळे भक्तसंघ हिंदु समाजांत चिथाऊन दिले. त्यामुळे प्रत्येक देवाचें देऊळ, या अहमहमिकेनें साऱ्या हिंदुस्थानभर देवळांचा मुसळधार वर्षाव सुरू झाला. निरनिराळे देव आणि भक्त यांच्या संप्रदायांत जरी आडवा उभा विस्तव जाई ना, तरी सर्व देवळांत भट मात्र अभेदभावानें देव मानवांतला दलाल म्हणून हजरच. बाप भट जरी रामाचा पुजारी असला तरी

लेक-भट रावणाच्या पूजेला तयारच. शिवाय एकाच गावात एकाच देवाची अनेक देवळें निर्माण करण्याचाहि एक शिष्टसंप्रदाय पडला. शंकराची पिंडी जरी एकाच रंगाढंगाची असली, तरी सोमवार पेठेंत देऊळ म्हणून सोमेश्वर, भसाड्या तळ्यावर देऊळ म्हणूनच भसाडेश्वर, बाळोबा पगडबंदानें बांधले म्हणून बाळेश्वर, फाशीच्या वडाजवळ पिंडी सापडली म्हणून फांसेश्वर, असे शेकडो ईश्वर भटांनी निर्माण करून देवळापायीं आपल्या पोटापाण्याचा प्रश्न चबचबीत वंगणावर सफाईत सोडवून घेतला. काकतालीय न्यायानें पुजारी बनविलेल्या भटांची घराणीच्या घराणी त्या त्या देवळाचे वंशपरंपरागत वतनदार बनले. पुराणांच्या गुलामगिरीने पागल बनलेल्या हजारों भोळसट हिंदूंनीं देवाला गांवें, जमिनी, दागदागिने आंदण द्यावी. ती आयतीच पुजारी भटांच्या पदरी पडत. नांव देवाचें आणि गांव भटांचें. एका भटी संस्थानांतल्या देवस्थानाला सालिना २०-२५ हजार रुपयांचे वर्षासन आहे. त्यांतले जेमतेम ७-७।। हजार देवांच्या नांवानें कसे तरी कोठे तरी खर्ची पडतात. बाकीची रक्कम संस्थानाधिपतींच्या ढेकरांत गडप. देवस्थानचे दागदागिने वार्षिक उत्सवाला मात्र देवळांत दिसतात. तेवढा दिवस पार पडला कीं, मग साऱ्या वर्षभर ते पट्टराण्या घट्टराण्यांच्या अंगावर पॉलिश होत असतात. कित्येक देवळांचा तर असा लौकिक आहे की, देवाला भक्तानें वाहिलेला मोगऱ्यांचा हार तासाच्या आंत गमनाजी जमनाजीच्या बुचड्यांत गजऱ्यात रूपानें अवतरतो.)

मारूतीच्या बेंबटात टिळकांची मूर्ती

दिसण्या इतका किंवा दत्ताला बेफाम घाम सुटण्या इतकाच हा लोकोत्तर चमत्कार, यांत काय संशय ? कित्येक देवळांतल्या देवांचे जमिन जुमल्याचे उत्पन्न कोट्यावधि रूपयांचे असून, वार्षिक यात्रेचा खुरदा लाखाच्या खाली जात नाही. या मलिद्यावर किती लक्ष भटांची ऐदी पोटें रांजणासारखी फुगत असतात आणि त्यांच्या आपापसांतील यादवींमुळे कज्जेदलालीचा कसा धुडगूस चालत असतो. याची कमिशन द्वारा चौकशी केली, तर भयंकर विलक्षण प्रकार उघडकीस येतील. फौजदारी गुन्ह्यांची गेली ५० वर्षांची रिकार्डे तपासली तर लक्षावधि सामाजिक व नैतिक अत्याचारांच्या जन्मभूमीचा व कर्मभूमीचा मान आमच्या हिंदुच्या देवळांच्याच माथी मारावा लागेल. सारांश धर्माची देवळे, धर्माची देवळे म्हणून हिंदु कितीहि नाचत असले. तरी आजच्या देवळांचा धर्म असा चमत्कारिक व शिसारी येण्याइतका गलिच्छ बनला आहे कीं त्या पुढें शंकराच्या पिंडीच्या उत्पत्तीची 'पवित्र पुराणोक्त' पुष्कळच सभ्य ठरेल. या मुद्यावर विशेष

स्पष्टोक्तीने लिहिण्या बोलण्याचा प्रसंग एकाद्या तापट माथ्याच्या भटेतरांवर न येता माबाप इंग्रेज सरकारच्या एखाद्या कमिशनवरच येईल. तरच पवित्र भिक्षुकशाहीला सोनारानेंच कान टोचल्याचे सौभाग्य भोगायला मिळेल !

देवळांमुळे आणि त्यांतल्या देवामुळें हिंदु समाजाची आत्मिक उन्नति किती झाली, हे भटभिक्षुकांच्या लठ्ठ दुलदुलीत पोटांवरूनच ठरवायचे असेल. तर आजचा हिंदु समाज आध्यात्मिक मोक्षाला पोचल्याची थेट पावती द्यायला कांहीं हरकत नाही. असल्या जीवनमुक्त समाजाला या स्वराज्याच्या आणि सहकार-असहकाराच्या दलामली हव्या तरी कशाला? दहा वर्षांपूर्वीपर्यंत राजकारणी त्रांगड्यांच्या जोरावर हिंदुचे सर्वांगीण पुनरुज्जीवन आणि एकजिनसी संघटन करण्याची मिजास मारणारी भटें सुद्धा आज सामाजिक सुधारणेच्या तुणतुण्यावर आपल्या भिक्षुकी अकलेच्यारणारी भटें गाऊ लागली आहेत व देवळांनीं थेट परमहंस स्थितीला नेऊन भिडविलेल्या हिंदू जनांना हे राजकारणी आणि समाजकारणी नसते उपदव्याप हवेत कशाला? पण ज्या अर्थी हे उपद्व्याप चालू आहेत, त्या अर्थी नीति न्याय आणि सामाजिक संघटणांच्या कामी हिंदूंची देवळे आणि त्यांतले देव म्हणून पूजलेले दगड धोंडे अखेर मातीमोल ठरल्याचेंच सिद्ध होत आहे. (सोमनाथाच्या टाळक्यांवर महंमद गिझनीचा लत्ताप्रहार पडल्यापासूनच हिंदु देवळांचा इतिहास पाहिला तर गंजड गोसावडे, ऐदी भिकारी, उनाडटप्पू गुंड आणि पोटभरू भट यांची चंगळ उडविण्यापलीकडे या देवळांनी हिंदुधर्म हिंदुसमाज आणि न्यायनीति यांच्या प्रगतीला सपशेल कुंठविण्याच्या कुंटणपणापेक्षा विशेष कांहीहि केलेले नाहीं, हेंच दिसून येते.

हिंदुस्थान दरिद्री झाला, मातीतून अन्न काढणारा शेतकरीवर्ग भिकेला लागला, देशी धंदे ठार मेले, मध्यम वर्ग नामशेष झाला. सुशिक्षीत पदवीधरांची उपासमार बोकाळली इत्यादि इत्यादि वगैरे वगैरे आरडाओरडा करण्यांतच राजकारणी अकलेच्या कवायती करणाऱ्या ब्रह्मांड पंडितांनी हिंदुस्थानांतील देवळांत केवढी अपार संपत्ति निष्कारण अडकून पडली आहे आणि तिचा उपयोग देशोद्धाराच्या कामी न होतां, लुच्चा लफंग्या चोर जार ऐदी हलकटांच्या चैनीसाठी कसा होत आहे, इकडे आतां कसोशीनें लक्ष देण्याची वेळ आली आहे. दुष्काळानें कोट्यावधि लोक देशांत अन्नान करून मेले, तरी देवळांतल्या दगडधोंड्यांना शिरा केशरीभातचा त्रिकाळ नैवेद्य अखंड चालूच आहे. हजारो उमेदवार ग्राज्युएट तरुण उदरंभरणासाठी भया भया करीत फिरत असले, तरी अब्जावधि रूपयांचे जडजवाहीर व दागदागिन्यांनी देवळांतल्या दगड धोंड्यांनी शृंगारथाट बिनतक्रार दररोज

चालूच आहे. देशांतला शेतकरी कळण्या- कोंड्याला आणि घोंगडीच्या ठिगळाला महाग होऊन देशोधडीला लागला तरी देवळातल्या भटसेनेच्या पोटाच्या चढत्या कमानीला तिला एवढाही खळगा आजपर्यंत कधी पडला नाही. विद्येची चार अक्षरें शिकवा हो शिकवा, म्हणून शेकडा ९६ जीवांचा सारखा कंठशोष चालू असतांही, देवळाच्या घुमटाखाली लाखो महामूर्ख भट, गोसावडे, गंजड आणि टगे गंधभस्म रुद्राक्षांच्या पुण्याईवर पोट फुटून वांति होईपर्यंत परार्धावरी पल्ले धान्याचा बिनबोभाट फडशा पाडीत असतात.

देवळांच्या छपराखालीं ब्रह्मचाऱ्यांचे वंश

किती वाढतात, पति नसताहि किती पतिव्रता पुत्रवति होतात, किती गोसावडे सावकारी करतात, किती गुरुमहाराजांचे मठ गोकुळकाल्यांत कटिबंध बुडतात आणि किती पळपुट्या छंगी भंगी टग्यांचे थर तेथें खुशाल चेंडूप्रमाणें जगतात या गोष्टीची न्यायनिष्ठुरतेनें जर कस्सून तपासणी होईल, तर मुसलमानांनी देवळांवर घाव घालण्यापूर्वी, किंवा बोल्शेविझम्वजा विचारांची वावटळ उठण्यापूर्वी अभिनव विचारक्रांतीचा तरुण हिंदु संघ निराशेच्या झटक्यांत या देवळांची राखरांगोळी करायला अस्तन्या वर सारून पुढें कधि काळीं सरसावलाच, तर त्यांत आश्चर्य वाटायला नको. धर्मासाठी उभारलेल्या देवळांचा धर्म आज इतका सैतानी बनलेला आहे की, त्यांचें उच्चाटण केल्याशिवाय हिंदु जनांचे अस्तित्व यापुढें बिनधोक टिकणें बरेंच मुष्किलीचें आहे. देवळें जर हिंदुधर्माची मंदिरें, तर तेथें अखिल हिंदु मात्रांचा प्रवेश अगत्य झालाच पाहिजे. परंतु, सामाजिक बाह्य प्रदेशांत भटांनी माजविलेला जातिभेद व जातिद्वेष या धर्ममंदिरांतूनच उगम पावल्यामुळे, देवळें म्हणजे हिंदुच्या जातिद्वैताचे नरककुंडेंच म्हटलीं तरी चालतील. स्वजातिवर्चस्वासाठींच जेथें भिक्षुकांनी देवदेवळांचे पर्वतप्राय दगडधोंडे आपल्या अचाट कल्पनेंतूनच प्रसविले, तेथें देवळें 'हिंदुची' म्हणून जरी मनांत मिरविली. तरी ती 'भटांची खास मिरास' या भावनेनेंच आजपर्यंत चालू आहेत. धर्माची गंगा देवळांत, देवळांचा गंगाराम भट म्हणजे सर्व हिंदु समाजाचा जन्मसिद्ध पिता, गुरु, न्यायाधीश, मोक्षदाता आणि भूदेव. अखिल हिंदु जनांनी आपलें सर्वस्व फुंकून देवळांच्या आणि देवांच्या पायांवर ओतलें, तरी देऊळ आणि देव यांचा खरा मालक भटच. त्यांच्याशिवाय देव कोणाचीच पूजा घेत नाहीं. कोणी आडदांड भटेतर बळेंच करू म्हणेल तर देव ती मान्य करीत नाही. लागलीच तो भंगतो. त्याला दरदरून घाम फुटतो, त्याला इन्फ्लुएंझा होतो. मग तो नवसाला फळत नाहीं. शेजारतीला निजत नाही. काकडाआरतीला उठत नाहीं. नैवेद्याचें

ताट चाटीत नाहीं. पालखीत बसत नाही. देवाला एकादी देवी असली तर तिच्याहि रंगमहालात जात नाही. विडा खात नाही, खाल्ला तर गिळत नाही आणि थुंकतही नाही, असा मोठा हाहाकार उडतो. पोटापाण्याची काळजी नसलेल्या भट-दलालांच्याहि तोंडचे पाणी पळते! कित्येक वेळां तुरुंगातून निसटलेल्या बिलंदर कैद्याप्रमाणे देवळांतून देव पटकन नाहिंसा होतो आणि पूनवडीचा पोटेश्वर एकदम पैठणच्या पटांगणांत फडेश्वर म्हणून उपस्थित होतो, आपल्या माथेफिरू देवदेवींना ताळ्यावर आणण्याचे सामर्थ्य अवघ्या विश्वांत फक्त एकट्या भट भूदेवांच्याच हाती असल्यामुळें, भटेतर हिंदुजनांचा देव आणि देवळांशी राहणारा संबंध किती जवळ आणि किती लांब असावा हें ठरविण्याची मुख्यत्यारी देवळांच्या उत्पत्ति काळापासून सर्वस्वी 'भटार्पण'च राहिली, यांत कांही नवल नसलें, तरी त्यात भटेतर हिंदुंच्या गुलामी मनोवृत्तीचा इतिहास स्पष्ट चित्रित झालेला आहे.

गोळीला तुम्ही आणि पोळीला आम्ही

हा भटांचा ‘सनातन धर्म’ त्यांनी आजपर्यंत पोटापाड मेहनत करून टिकविला आहे. समाज क्षेत्रांत भिक्षुकशाहीला जगद्‌गुरुंनीं हिंदु हिंदुतच स्पृश्य आणि अस्पृश्य अशी 'सनातनी' द्वैताची पोखरण घातल्यावर त्यांच्या दंडधारकांनी आणि 'पवित्र' बडव्यांनी स्पृश्य भांगातहि भट भटेतर भेदांची रामरक्षा रांगोळी ओढून ठेवण्याचा जोरकस यत्न करण्यांत, या हिंदुब्रव देवळांचाच प्रामुख्याने उपयोग करून घेतला आहे. भट भटेतर वादाची नरक नदी देवळांतूनच उगम पावलेली आहे. आणि ज्यांना हा वाद अज्जीबात समूळ नष्ट व्हावा असे मनापासून वाटत असेल, त्या सर्व विवेकवादी स्पृश्यास्पृश्य हिंदुजनांनी आपल्या कडव्या निषेधाचा पहिला घाव या देवळांवरच घातला पाहिजे. देवळांचे महात्म्य सफाई नष्ट झाल्याशिवाय हिंदू समाजाच्या गुलामगिरीला कारण झालेल्या व होणाऱ्या द्वैत भावनेचा या हिंदूस्थानांतून बीमोड होणार नाही.

मूर्तिपूजा बरी की वाईट, खरी की खोटी, तारक का मारक इत्यादि मुद्दे जरी बाजूला ठेवले तरी, देवळांतल्या देवांत कांही तरी विशेष देवपणा असणें आणि तसा तो अकिल्मिष भासणे अगत्याचें आहे. देवाचिये द्वारी। उभा क्षणभरी ।। तेणें मुक्ती चारी । साधियेल्या ।। अशा भावनेचे अभंग कवनांत कितीहि गोड वाटले, तरी ते हिंदु देवळांच्या व देवांच्या बाबतीत शब्दशः भंगतात. शिवाय 'द्वारी' 'क्षणभरी उभा' राहणारा व राहण्याची शिफारस करणारा कवि मनाने भटी महात्म्याचा गुलामच असल्यामुळे देवळांच्या आत देवांचे काय काय रंग ढंग चालू असावे याची त्या

बावळटाला काय कल्पना असणार आणि कोणी करून दिलीच तर ती त्याला काय पटणार? देवळांत गेलें कीं मग क्षणभर तापांतून मुक्त व्हावे, शांत व्हावे, घटकाभर जगाला विसरावें आणि देवाच्या चरणावर मस्तक ठेऊन परमेश्वरी सृष्टीच्या अनंतत्त्वात विलीन व्हावें, असा अनुभव येण्याइतकें या देवांच्या मूर्तीत काय असतें ? जो माणसांचा थाट तोच देवांचा थाट. ज्या माणसांच्या चैनीच्या गोष्टी त्याच देवांच्या, माणसांच्या भावना त्याच देवांच्या भावना. माणसांना थंडी वाजते देवांना वाजते. गावांत उन्हाळा कडकला की देवाला पंखा सुरू झालाच.

शंकराच्या पिंडीवर गळणीचें गाडगे

लटकलेंच. माणसांचा जनानखाना, देवांचा जनानखाना, भोजनोत्तर माणसांची वामकुक्षी, देवांनाहि तीच संवय, माणसें रात्री निजतात. देव सुद्धा शेजारती होतांच पलंगी पहुडतात. मग सकाळच्या काकड आरतीपर्यंत देव जागे व्हायचे नाहीत. सारांश, माणसांच्या सर्व भल्याबुऱ्या विचार विकारांचा आरोप या दगड्या देवांवर होत असल्यामुळें, देव आणि माणूस यांतल्या भेदाची रेष युक्लीडच्या रेषेप्रमाणे 'रुंदीशिवाय लांबी' अशा समजून चाला (Take it for granted) धर्तीचीच झाली आहे. 'जसा भक्त तसा देव' हे सूत्र वाचा-बोलायला छान सुटसुटीत खरें, पण त्यामुळे ईश्वरविषयक भावना, धर्मविषयक आदर आणि नीतिविषयक चाड यांत माणसांची मनोवृत्ति खिळखिळी होऊन बसली आहे, याकडे दुर्लक्ष करून भागणार नाही. अशाही खिळखिळ्या भावनांच्या अवस्थेत, देव म्हणजे हिंदुजनांचे देव आणि देवळें म्हणजे हिंदुजनांची देवळें, त्यांत न हिंदुंचा संबंध नाहीं हा सिद्धांत गृहीत धरला, तर 'हिंदू' म्हणविणाऱ्या प्रत्येक स्त्रीं पुरुषाला, मग ती ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र असो महार, मांग, धेड, अस्पृश्य असो नाहीतर शुद्धीच्या मार्गाने परावर्तित झालेली असो, त्या प्रत्येकाला हिंदु देवळांत जाऊन तेथल्या हिंदु देवांची यथाभाव यथासाहित्य स्वतः पूजा करण्याचा, निदान त्या मूर्तीच्या चरणांवर मस्तक टेकण्याचा धर्मसिद्ध अधिकार असलाच पाहिजे. हा अधिकार जेथे जेथें नसेल, लौकिकी व्यवहारांतले जातिभेद, मतभेद, आचार-विचारभेद जर देवळांतहि धुडगूस घालीत असतील, आणि 'अनाथाचा नाथ होसी तूं दयाळा' अशा देवापुढेंहि जर आमचा माणूसघाणेपणाचा उकिरडा सदैव पसरलेला रहात असेल तर कोणाच्याहि मनोभावनांची पर्वा न करतां, कडवे सुधारक (Radical reformer) या नात्याने लोकशाहीची शपथ घेऊन, आम्ही स्पष्ट म्हणतो कीं, ही देवळें नसून सैतानखाने आहेत. हिंदुसंघातल्या माणसामाणसांतच असली दुस्मानी सुलतानी गाजविणाऱ्या देवळांच्या

पुरस्कर्त्यांच्या शुद्धिसंघटिणांच्या वल्गना किती दांभिकपणाच्या आणि लुच्चेगिरीच्या आहेत याचा वाचकांनीच विचार करावा. सध्या लोकशाहीचें वारें वाहात आहे. व्यक्तिमात्रांच्या स्वातंत्र्याला विरोध करण्याची आज कोणाचीहि प्राज्ञा नाहीं. अशा वेळी हिंदु देवळांतही लोकशाहीची वावटळ घुसणे अगत्याचें आहे. राजकीय स्वातंत्र्याच्या वल्गना करणारांनी इतर सर्व क्षेत्रांतल्या गुलामगिरीची आणि गुलामगिरीप्रवर्तक सर्व संस्थांची राखरांगोळी केली पाहिजे. हिंदुसमाजांत माणुसघाण पसरविणाऱ्या देवळांची विल्हेवाट लावण्याचे तीन मार्ग आम्ही हिंदुजनांना सुचवीत आहोत.

पहिला मार्ग बहिष्काराचा, हा लिबरली बिरबलगिरीचा 'मवाळी' मार्ग आहे. हिंदूच्या देवळांत भटांशिवाय हिंन्दूच्या प्रवेशाचा व पूजनाचा धर्मदत्त अधिकार जर लाथाडला जात असेल, तर ती देवळें 'हिंदूची' नव्हेत, ती सैतानांचीं स्मशानमंदिरे समजून त्यावर बहिष्कार टाकावा. त्यांना आजपर्यंत फाजील दानधर्मावर जगविल्याच्या मूर्खपणाबद्दल एक सणसणीत तोंडात मारून घ्यावी आणि यापुढें त्यांना जगविण्याचा किंवा नवीन देवळांत पैदाशीचा प्रत्यक्षाप्रत्यक्ष प्रयत्न न करण्याविषयी 'आईची शपथ' घ्यावी. हा उपाय खरा, पण त्यातहि एक उपाय आहे. या उपायानें देवळांचे पापी डोल्हारे जमीनदोस्त होण्यास कालावधि लागेल, आणि तोपर्यंत हिंदुच्या जिवनात अधिकाधिक किडे पडण्याचा क्रम मात्र मुळींच बंद पडणार नाहीं. दूरदृष्टी भटांनी प्रत्येक देवस्थानाची गंगाजळी इतकी तुडूंब ठेचून भरलेली आहे की, साऱ्या भटेतर दुनियेने देवळांवर जरी बहिष्कार घातला. तर देवळांचा 'वर्णाश्रमी' सनातन सवता सुभा भटजात बिनबोभाट आणखीन दहा शतकें चालवील. अखिल ब्राम्हणेतर दुनिया जरी निसर्ग धर्मानुसार आपल्या मातेच्याच उदरी जन्मत असली, तरी एकटी ब्राम्हण जातच फक्त ब्राह्मदेवांच्या तोंडातून जन्मलेली असल्यामुळे, त्या चार तोंड्या सृष्टी विधात्याची सारी इलमबाजी ब्राम्हण जातीत बिनतोड धगधगत असते. अशा इलमी जातीच्या सवाई ब्राह्मणदेवांना असा नाहींतर तसा पेंच घालण्याच्या कामीं कोण मानवाचा का विरोध करूं शकेल? जुने देव आणि जुनी देवळे किफायतशीर होणार नाहींत, या दूर धोरणाने, त्यांनी आतांपासूनच नव्या धर्तीच्या देवळाचा उपक्रम सुरू केला आहे. आज जे पुतळे दिसत आहेत, नवीन नवीन बनत आहेत, त्यापायीं जनतेचे लक्षावधि रुपये कायदे ठाकठीक चापातून बिनबोभाट दडपले जात आहेत, त्याकडे किंचित विचारपूर्वक पहा. म्हणजे आमच्या शंकेची मख्खी समजून येईल, आज मुंबईच्या बॅकबेवर दिसणारे साखळ दंडाचे चार खांब थोड्याच वर्षांत

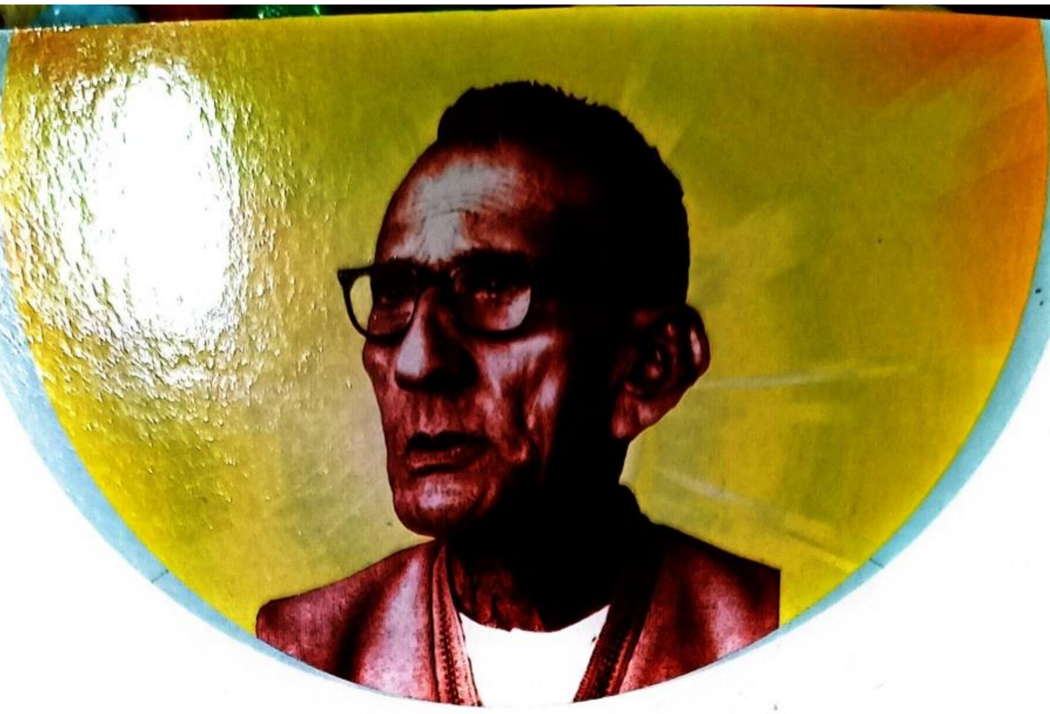
टोलेजंग देवळांत रूपांतर पावतील, आणि बाबूलनाथी घुमटांच्या उंचीशी स्पर्धा करणाऱ्या त्या देवळांतला टिळकेश्वर भक्तांच्या नवसाला २४ तासांतून ४८ वेळ भसाभस प्रसन्न होऊ लागेल. तात्पर्य, बहिष्काराचा हा मार्ग दिसतो तितका खटकेबाज उपायाचा नव्हे.

दुसरा मार्ग वहिवाटीच्या धाब्यावर बसवून, किंबहुना वहिवाटीचा चेंदामेंदा करुन हिंदुत्वाच्या ठळक सबबीवर अखिल हिंदु जनांनी देऊळप्रवेशाचा आणि देवपूजेचा अधिकार धिटाईने बजावावा. वहिवाट ही रूढींचीच सख्खी बहीण, तिची पर्वा षंढ, गुलाम आणि मूर्ख यांनीच करावी. आम्ही हिंदू आहोत आम्हांला देवळांत शिरून देवदर्शन घेण्याची परवानगी देता कां हो, म्हणून लेखी तोंडी आर्जव वेंगाडणी करणाऱ्या उमरावतीच्या हिंदूत आणि 'आम्ही स्वराज्याला पात्र आहोंत, आम्हाला देता का हो स्वराज्य ?' म्हणून कॉंग्रेसी वेंगाडणी करणाऱ्या हिंदी लोकात काय फरक ! स्वराज्याचा प्रश्न माशांने गिळलेल्या माणकाचा, तर देवळाचा प्रश्न भटाने गिळलेल्या धर्माचा धर्मात सरकार हात घालीत नाहीं. अशी एक गैर समजूत रूढ आहे. धिटाईने देवळांत प्रवेश करण्याच्या अगर देवपूजेच्या बाबतीत जर भटांच्या बाजूने सरकारी कायदा आडवा येत असेल, तर भटेतर अखिल हिंदुजनांच्या हिंदुत्वाचा तो अपमानच होय. असा अपमान सहन करण्यापेक्षा सत्याग्रह करून मेलेले काय वाईट? मात्र, ह्या निर्वाणीचा प्रश्न दगड्या देवदेवींची पूजा करण्यास हापापलेल्या अंधश्रद्धाळू हिंदुचाच आहे. नवमतवादी सुधारकांना देवदेवळांची गुलामगिरी यापुढे साफ नको आहे.

कोणत्याही गोष्टींचें प्राचीनत्व मानवी प्रेमाशीं घट्ट चिकटून बसते. ती गोष्ट त्याज्य असली तरी मग तिचा त्याग करणे माणसाच्या जिवावर येते, पण त्यागाशिवाय कोणत्याही बाबतींत प्रगति होणे शक्य नाहीं. हा सनातन निसर्ग धर्म आहे. अर्थात हिंदु समाजाला 'हिंदु समाज' म्हणून इतर मानव वंशाच्या चढाओढींत मर्दाप्रमाणे टिकाव धरावयाचा असेल, तर सामाजिक संघटनेंत द्वैताचें व द्वेषाचें विष कालवणाऱ्या देवळांचा प्रेमा दूर झुगारून देणेंच अगत्याचें आहे. देवळे आपल्या मूळ धर्मापासून कां चेवली ? तर ती भटाभिक्षुकांच्या एकमुखी सत्तेखाली गेली म्हणून, देवळांत भट कां घुसला आणि शिरजोर का झाला? तर देवळांत कोणी तरी दगड्या देव बसला म्हणून देवामुळे भट आणि भटामुळे देवळें अर्थता देवाचीच उचलबांगडी केली, तर भटाला व त्याच्या एकमुखी सत्तेला कायमची गति मिळून देवळांच्या इमारती व त्यांची उत्पन्ने हव्या त्या देशकार्यासाठी आज मोकळी होतील. हिंदुस्थानांतल्या सगळ्या मूर्ती व पिंड्या जमा करून एखादा मोठ्या मध्यवर्ती

शहरांत त्याचे एक कायम प्रदर्शन करावे. म्हणजे भावी हिंदु पिढ्यांना आणि इतिहास संशोधकांना या प्रदर्शनामुळे हिंदुजनांच्या धार्मिक उत्क्रांतीचा इतिहास चांगला अभ्यासता येईल. रिकामी पडलेली देवळे आणि त्याची कोट्यावधि रूपयांची उत्पन्ने यांचा हिंदु समाजाच्या सुधारणेसाठीं प्रगतिसाठीं कसकसा उपयोग करावयाचा, हें ठरविण्यासाठीं एक अखिल भारतीय हिंदु मंडळ नेमावें. कशी कांही योजना झाल्यास पंथ मत पक्ष भेदांचा निरास होऊन देवळांचा अनेक सतकार्यांकडे उपयोग होईल. सार्वजनिक वाचनालयें, संशोधन शाळा, वेधशाळा, शास्त्रीय प्रयोगशाळा, दवाखानें, अनाथाश्‌रम, सोशल क्लब, व्याख्यानमंदिरें, तालीमखाने, सहभोजनशाळा इत्यादि नाना प्रकारच्या, देशोद्धारक गोष्टींकडे देवळांचा सदुपयोग अभेद भावानें करता येणें शक्य आहे. शुद्धी संघटनाचें कामहि तेथे उत्तम होईल. सारांश, हिंदु समाजांत माणूसघाण पसरविणाऱ्या देवळातल्या बागूलबोवा किंवा बागुलबाईच एकदा उचकून मध्यवर्ती प्रदर्शनांत जाऊन बसली की हिंदुसंघटणाचा मार्ग पुष्कळच मोकळा होईल. या कामी त्यागाची इतकीहि धडाडी हिंदु जनांना दाखविता येत नसेल तर स्वराज्यालाच काय, पण जगायलाहि ते कुपात्र ठरतील, यात मुळींच संदेह नाहीं.

तो सच्चिदानंद परमेश्वर अखिल हिंदु भगिनीबांधवांना देव-देवळांची धार्मिक गुलामगिरी रसातळाला नेण्याची प्रेरणा देवो, एवढी अनन्य भावानें प्रार्थना करून हा बराच वाढलेला विचार आचारक्रांतीसाठी वाचकांच्या चरणी रूजू करतो.

प्रबोधनकार ठाकरे

जन्म : १७ सप्टेंबर १८८५ मृत्यू : २० नोव्हेंबर १९७३
प्रबोधन पाक्षिक प्रारंभ : १६ ऑक्टोंबर १९२१

हिंदुस्थानातील देवळांत केवढी अपार संपत्ती निष्कारण अडकून पडली आहे आणि तिचा उपयोग देशोद्धाराच्या कामी न होता, लुच्चा, लफंग्या, चोर, जाट, ऐदी, हलकटांच्या चैनीसाठी कसा होत आहे, इकडे आता कसोशीने लक्ष देण्याची वेळ आली आहे. दुष्काळाने कोट्यवधी लोक देशांत अन्नान्न करून मेले, तरी देवळांतल्या दगडधोंड्यांना शिरा, केशरीभाताचा त्रिकाळ नैवेद्य अखंड चालूच आहे. हजारो उमेदवार ग्रॅज्युएट तरुण उदरभरणासाठी भया भया करीत फिरत असले, तरी अब्जावधी रुपयांचे जडजवाहिर व दागदागिन्यांनी देवळांतल्या दगडधोंड्यांचा शृंगारथाट बिनतक्रार चालूच आहे. देशातला शेतकरी कळण्याकोंड्याला आणि घोंगडीच्या ठिगळाला महाग होऊन देशोधडीला लागला तरी देवळांतल्या भटसेनेच्या पोटाच्या चढत्या कमानीला तिळाएवढाही खळगा आजपर्यंत कधी पडला नाही.

www.jijaiprakashan.com
सेवामूल्य : रुपये